

Aleksander Smoliński*
Toruń

Ochotnicze formacje jazdy organizowane przez Tadeusza i Wojciecha Kossaków (listopad 1918 – marzec 1919 r.). Przyczynek do dziejów szwadronów wojewódzkich Wojska Polskiego

Abstract

Between November 1918 and March 1919 the Polish Army featured a variety of voluntary cavalry units, including the voivodeship squadrons. Among them, there were two units created and led by the Kossak brothers, Tadeusz and Wojciech, then cavalry captains. In this article, the author discusses the history of these two squadrons as well as the process of their disbanding or incorporation into regular cavalry formations of the Polish Army, which took place between the end of December 1918 and the beginning of March 1919. In addition, the author examines the military careers of both officers in the last quarter of the nineteenth century, during World War I and during the Polish wars for independence and borders in the years 1918–1921. As a result, a study emerges that has not been seen before in Polish historiography.

Keywords: Polish Republic, the Polish Army, voluntary voivodeship squadrons, cavalry, “wars for independence and borders” of Poland in the years 1918–1921, Tadeusz Kossak, Wojciech Kossak

Słowa kluczowe: Rzeczpospolita Polska, Wojsko Polskie, ochotnicze szwadrony wojewódzkie i jazda Wojska Polskiego, „wojny o niepodległość i granice” państwa polskiego z lat 1918–1921, Tadeusz Kossak, Wojciech Kossak.

Wprowadzenie

Formowanie ochotniczych szwadronów wojewódzkich¹, w tym również oddziałów organizowanych przez Tadeusza i Wojciecha Kossaków², które miało

* Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu, e-mail: asm@umk.pl; ORCID iD: 0000-0002-2185-8589

¹ Autor już wcześniej zajmował się problematyką szwadronów wojewódzkich Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej – vide: A. Smoliński, 1999a, s. 113–126; idem, 2018a, s. 47–59; idem, 2019c, s. 551–578, a także: idem, 1999b, s. 72–81.

² Vide: A. Smoliński, 2003, s. 247–256. Obecne studium jest efektem znacznie poszerzonych i pełniejszych badań źródłowych oraz kwerend przeprowadzonych w odpowiedniej

miejsce w pierwszym okresie odradzania się niepodległego państwa polskiego, przypominało dawne tradycje pospolitego ruszenia oraz wojsk wystawianych przez powiaty i województwa koronne w XVII w., a także jazdy autoraumentu narodowego i następnie kawalerii narodowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII w. Było też żywym odbiciem nieco późniejszych wzorów zastosowanych przy tworzeniu jazdy w pierwszym okresie istnienia Księstwa Warszawskiego i jego armii oraz w trakcie wojny polsko-austriackiej z 1809 r., jak również podczas znaczącej rozbudowy jej formacji w czasie powstania listopadowego i wojny polsko-rosyjskiej z lat 1830–1831 r. Tym samym w pewien sposób władze wojskowe odradzającego się w 1918 r. państwa polskiego nawiązały do dawnych rodzimych tradycji wojskowych.

Początki odrodzonego Wojska Polskiego oraz plany formowania szwadronów wojewódzkich

Za formalny początek istnienia odrodzonego Wojska Polskiego należy uważać dzień 12 października 1918 r., kiedy to ukazał się dekret Rady Regencyjnej o przejęciu przez nią władzy zwierzchniej nad wojskiem³ i wprowadzeniu nowej rotacji przysięgi⁴. Jednocześnie Rada wydała odezwę: „Do oficerów i żołnierzy wszystkich byłych formacji Wojska Polskiego w celu ich [...] niezwłocznego stawienia się pod sztandary Wojska Polskiego tworzącego się w stolicy państwa”⁵.

Początkowo szef okupacyjnego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, generał Hans Hartwig von Beseler obydwie te dokumenty interpretował jako zamach stanu. Działo się tak dlatego, gdyż pierwotnie celem niemieckich władz okupacyjnych w byłym Królestwie Polskim było zapewnienie spokoju i porządku na okupowanym obszarze poprzez utrzymanie w ryzach miejscowej ludności oraz zabezpieczenie łączności pomiędzy zapleczem w Niemczech a walczącymi na froncie wschodnim oddziałami cesarskiej armii niemieckiej. Łudzono się też możliwościami pozyskania sympatii społeczeństwa polskiego, a także jego zrozumienia dla politycznych i militarnych celów Rzeszy. Jednak w praktyce władze niemieckie kierowały się głównie własnymi interesami wojskowymi i nie mniej ważnymi – szeroko rozumianymi – interesami ekonomicznymi, których konsekwencje w znaczący sposób obniżały poziom życia ludności zamieszkującej okupowaną przez Niemców część Królestwa Polskiego. Stąd też z początku Cesarstwo Niemieckie nie aspirowało do rozstrzygnięcia

literaturze przedmiotu. W wyniku tego powstało zupełnie nowe – obszerne – opracowanie tej problematyki.

³ W praktyce dekret ten dotyczył jedynie Polskiej Siły Zbrojnej, czyli tzw. Polnische Wehrmacht – na temat tej formacji szerzej vide choćby: W. Gierowski, 1931; W. Lipiński, 1990; M. Wrzosek, 1990a.

⁴ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 26; *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej* Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 2; ibidem, pozycja 3; M. Wrzosek, 1992, s. 38.

⁵ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej* Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 3; ibidem, pozycja Nr 14 – Instrukcja dla Krajowego Inspektoratu Zaciągu z 15 X 1918 r.

wyzwań politycznych pojawiających się w tej części Europy, głównie zaś kwestii polskiej. Jednocześnie kluczowy wpływ na realizację tych celów miał gen. Hans Hartwig von Beseler, który stanowisko generalnego gubernatora Warszawy sprawował formalnie od 24 sierpnia 1915 r. do 11 listopada 1918 r.⁶. Dopiero w efekcie przedłużania się działań wojennych oraz pogarszania pozycji militarnej Rzeszy pojawił się problem dotyczący politycznej przyszłości dawnego Królestwa Polskiego oraz wykorzystania, głównie przez Niemcy, możliwości rekrutacji mężczyzn zamieszkujących zajęte przez ich wojska obszary etnicznie polskie⁷.

Jednakże niekorzystna dla państw centralnych⁸ sytuacja militarna i polityczna oraz ekonomiczna i społeczna istniejąca jesienią 1918 r. oraz – w konsekwencji gwałtownie słabnące możliwości wojskowe⁹ – zmusiły Niemców do przejścia nad tym, ich zdaniem, swoistym zamachem stanu władz Królestwa Polskiego do porządku dziennego. W efekcie 23 października von Beseler złożył formalnie dowództwo nad Polską Siłą Zbrojną na ręce Rady Regencyjnej¹⁰. W wyniku tych wydarzeń dotychczasowa fikcja armii, jaką była Polska Siła Zbrojna, stawała się narodowym Wojskiem Polskim, które podlegało już wyłącznie polskiemu ośrodkowi władzy politycznej¹¹.

Następne akty prawne Rady Regencyjnej były wyrazem dalszego usamodzielniania się polskich formacji wojskowych. W dniu 25 października ustanowiono urząd Szefa Sztabu Wojsk Polskich¹², a dekretem z 26 października dotychczasową Komisję Wojskową przekształcono w Ministerstwo Spraw Wojskowych¹³. Zadaniem obu tych instytucji było zorganizowanie „narodowej armii regularnej”. Bazę kadrową, na podstawie której pierwotnie planowano tworzenie Wojska Polskiego, stanowili przede wszystkim oficerowie oraz szeregowi¹⁴

⁶ Szerzej vide: A. Stempin, 2013, s. 48, 112–113.

⁷ Obszerniej vide chociażby: S. Dąbrowski, 1922; W. Lipiński, 1990; M. Wrzosek, 1990b; idem, 2013; J. Pajewski, 2005; J. Jędrzyński, D. Koreś, 2018 oraz z pewnymi zastrzeżeniami: L. Grosfeld, 1962.

⁸ Co oczywiste, głównie cesarskich Niemiec oraz Austro-Węgier, których armie – jak to już wspomniano – okupowały wówczas ziemie byłego Królestwa Polskiego. Nie należy też zapominać, że wskutek osiemnastowiecznych rozbiórów Rzeczypospolitej Obojga Narodów w skład tych państw wchodził też cały szereg ziem etnicznie polskich, by wspomnieć tutaj choćby o Wielkopolsce czy też o Małopolsce Zachodniej.

⁹ Szerzej vide choćby: J. Dąbrowski, 2015; K. Macksey, 2005; M. M. Evans, 2010; P. Hart, 2014; E. von Gleise-Horstenau, 2016; P. Gueniffey, T. Lentz, (red.), 2018.

¹⁰ B. Hutten-Czapski, 1936, s. 587.

¹¹ J. Skotnicki, 1957, s. 161; W. Lipiński, 1990, s. 191–198.

¹² *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 29; Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 5; B. Woszczyński, 1972, s. 55.*

¹³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 14 z 2 XI 1918 r., pozycja 30; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 26.*

¹⁴ Zgodnie z nomenklaturą obowiązującą przed 1939 r. w siłach zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w skład grupy szeregowych wchodził podoficerowie (zawodowi oraz nadterminowi i służby zasadniczej) oraz szeregowcy. W przypadku najpierw jazdy a od kwietnia 1924 r. kawalerii byli to starsi szwoleżerowie i szwoleżerowie, starsi ułani i ułani oraz starsi strzelcy konni i strzelcy konni (wcześniej, mianowicie do września 1919 r., starsi dragoni i dragoni).

byłej Polskiej Siły Zbrojnej¹⁵, a także byłych Legionów Polskich¹⁶, byłych I, II, III Korpusów Polskich w Rosji¹⁷ oraz żołnierze zwolnieni z niewoli austriackiej i niemieckiej, którzy znajdowali się wtenczas na obszarze obydwu okupacji dawnego Królestwa Polskiego¹⁸. Późniejszy rozwój wypadków rozszerzył tę bazę rekrutacyjną – głównie o członków Polskiej Organizacji Wojskowej¹⁹ oraz o licznych ochotników (przede wszystkim młodzież), niezrzeszonych wcześniej w żadnych polskich organizacjach niepodległościowych²⁰.

Dlatego też 27 października na mocy dekretu o treści: „My, Rada Regencyjna Królestwa Polskiego, postanowiliśmy i stanowimy: W związku z dekretem Naszym z dnia 12 października 1918 r. [...] przystąpić do formowania narodowej armii regularnej na podstawie Tymczasowej Ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej, którą jednocześnie ogłaszamy, poruczając Naszemu rządowi bezzwłoczne jej wykonanie”²¹ należało rozpocząć formowanie odrodzonego Wojska Polskiego.

Formowanie i dzieje szwadronów wojewódzkich

Obok formacji innych broni²² oraz odpowiednich wojsk²³ i służb²⁴ miały powstać także oddziały jazdy. Tymczasem zredukowana wskutek kryzysu przysięgowego w lipcu 1917 r. Polska Siła Zbrojna, obok kilku kursów wyszkolenia różnych broni i służb, obejmowała zaledwie jeden kurs wyszkolenia kawalerii, działający w Mińsku Mazowieckim. Na mocy rozkazu generała von Beselera z 31 kwietnia 1918 r., od 1 maja dotychczasowy kurs wyszkolenia w Mińsku Mazowieckim stał się Szwadronem Ułanów Polskiej Siły Zbrojnej. Jego stan etatowy określono na 8 oficerów, 21 podoficerów oraz 148 szeregowców,

¹⁵ Szerzej o dziejach i stanie organizacyjnym tej formacji vide choćby: S.J. Rostworowski, 1993; W. Gierowski, 1931; M. Wrzosek, 1977; idem, 1990a; Z. Grabowski, 1988.

¹⁶ Obszerniej o skomplikowanej i ciekawej historii oraz o stanie organizacyjnym i liczebnym Polskiego Korpusu Posiłkowego w latach 1917–1918, a także o sytuacji byłych żołnierzy formacji legionowych i ich postawach ideowych w końcowym okresie Wielkiej Wojny, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, vide także: S. Czerep, 1991; W. Milewska, J.T. Nowak, M. Zientara, 1998; M. Klimecki, K. Filipow, 2014; J. Konefał, 2008; J. Snopko, 2008; M.A. Koproński, 2019.

¹⁷ Szerzej o ich dziejach oraz o stanie organizacyjnym i liczebnym, oprócz części wcześniej cytowanej literatury, vide również: J. Dowbor-Muśnicki, 1918; H. Bagiński, 1921; 1922; M. Wrzosek, 1968; A. Miodowski, 2004.

¹⁸ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 27 i 28; Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 17.*

¹⁹ Szerzej vide: T. Nałęcz, 1984; T. Dudziński, 2017; B. Umińska, 2001; B. Niemirka, 2018; L. Mastalski, 2020.

²⁰ Szerzej, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, vide także: M. J. Szczepkowski, s. 3 i passim; M. Wrzosek, 1992, s. 11 i passim; A. Smoliński, 2019a, s. 142–224; idem, 2020b, s. 61–135.

²¹ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 listopada 1918 r., pozycja 17.*

²² Piechoty oraz artylerii konnej, polowej i ciężkiej.

²³ Przede wszystkim broni pancernej – głównie zaś pociągów pancernych, a także lotnictwa.

²⁴ Głównie intendentury oraz służby zdrowia.

lecz 12 października stopień jego zapelnienia był tak niski, iż nie było mowy o jakiegokolwiek gotowości bojowej czy nawet marszowej tej formacji. Dopiero 10 listopada w jego szeregach służyło 10 oficerów oraz 21 podoficerów i 103 ułanów²⁵.

Jednocześnie, pomimo fiaska akcji zaciągowej do Polskiej Siły Zbrojnej, opracowywano plany jej rozwoju na terenie byłego Królestwa Polskiego. Już w styczniu 1917 r. Referat Spraw Statystyczno-Ewidencyjnych Komisji Wojskowej ustalił, że na obszarze tym znajduje się około 1 miliona mężczyzn zdolnych do służby wojskowej. Opierając się na wzorcach niemieckich i austriackich ustalono, że pozwoliłoby to ewentualnie, obok 54 pułków piechoty, wystawić także 16 pułków jazdy²⁶. Kolejne projekty organizacyjne powstały od stycznia do kwietnia 1918 r., lecz – podobnie jak poprzedni, nie zostały one zaakceptowane przez generała von Beselera²⁷.

W kwietniu Rada Regencyjna przedłożyła mu program zwiększenia liczebności Polskiej Siły Zbrojnej do 100 tysięcy ludzi²⁸. Jednak dopiero 15 października uzyskał on aprobatę Generalnego Gubernatora z zastrzeżeniem, że przy całej organizacji wojska władze polskie wzorować się będą na strukturze wojsk niemieckich. W praktyce okazało się jednak, że – wobec zbliżającej się nieuchronnie militarnej klęski państw centralnych, było już zbyt późno na realizację tego oraz jakichkolwiek innych planów rozbudowy Polnische Wehrmacht w oparciu o Niemców²⁹.

Pomimo to zadanie opracowania szczegółowego harmonogramu bardzo skromnej rozbudowy Wojska Polskiego 17 października powierzono ówczesnemu podpułkownikowi Włodzimierzowi Zagórskiemu, który dwa dni później przedstawił projekt jego rozwoju do siły jednej dywizji piechoty, jednego pułku artylerii i jednego pułku jazdy oraz 16 szwadronów jazdy wojewódzkiej o ogólnej liczebności 2000 ludzi³⁰. Szwadrony te miały być organizowane w następujących garnizonach: dwa w Zamościu, trzy w Lublinie oraz po jednym w Siedlcach, Łomży, Płocku, Włocławku, Łowiczu, Kaliszu, Łodzi, Kielcach, Piotrkowie i Częstochowie³¹. Wszystkie szwadrony wojewódzkie miały być formowane w miastach powiatowych przez dowództwa 11 z 13 istniejących rzeczywiście od 30 października tego roku okręgów wojskowych. Zadaniem

²⁵ K. Koźmiński, 1930, s. 207; J. Grobicki, s. 97; W. Gierowski, 1931, s. 8, 13,14–15; S. Strumph-Wojtkiewicz, 1938, s. 153; B. Woszczyński, 1971, cit., s. 40; Z. Grabowski, 1988, s. 114; S. Czerep, 1991, s. 241; A. Smoliński, 1999b, s. 59.

²⁶ B. Woszczyński, 1971, s. 16.

²⁷ Ibidem, s. 44–48. Vide także: J. Jędrzyak, D. Koreś, 2018.

²⁸ Według wyliczeń Komisji Wojskowej ze stycznia 1917 r. Królestwo Polskie mogło wystawić armię liczącą 161.500 ludzi.

²⁹ J. Grobicki, 1932, s. 97.

³⁰ W jednym ze znanych mi dokumentów autor odnalazł informację o tym, jakoby pomysłodawcą organizowania szwadronów wojewódzkich był rtm. Tadeusz Kossak. Nie jest rzeczą wykluczoną, że ppłk. Zagórski mógł się jakoś konsultować w tej kwestii z rtm. Kossakiem.

³¹ Z wyliczenia tego wynika 15 szwadronów. Może opuszczono tutaj szwadron, który miał się organizować w Warszawie? Vide także: *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 listopada 1918 r.*, pozycja 25.

tym nie obarczano jedynie I Warszawskiego³² i IV Radomskiego Okręgu Wojskowego. Ten ostatni podlegał Lubelskiemu Inspektoratowi Lokalnemu. Najwięcej szwadronów, bo aż osiem, tworzyć się miało na obszarze administrowanym przez Warszawski Inspektorat Lokalny. Kolejnych pięć miał organizować Lubelski Inspektorat Lokalny, a tylko dwa Kielecki. Poza Lubelskim Okręgiem Wojskowym pozostałe miały formować tylko po jednym oddziale. Plany te – jak pokazała rzeczywistość końca 1918 r. – zarówno pod względem liczby szwadronów, jak i ich rozmieszczenia w terenie nie zawsze były możliwe do zrealizowania. Wszystkie zmiany zamierzano przeprowadzić do lutego 1919 r.³³. Ludzi dla nich – przede wszystkim oficerów oraz podoficerów – powinny dostarczyć być Korpusy Polskie w Rosji, głównie zaś I Korpus. Planów tworzenia szwadronów wojewódzkich nie akceptował generał von Beseler, który – nie bez podstaw – uważał, że powstaną one na zasadzie improwizacji, jego zdaniem niedopuszczalnej w nowocześnie i karnie zorganizowanej armii. Jednakże po 23 października jego sprzeciw nie miał już żadnego znaczenia³⁴.

Jednocześnie w październiku były premier Jan Steczkowski przedstawił projekt sformowania sześćdziesięciotysięcznego korpusu jazdy w celu ochrony ziem polskich przed zalewem nowych oraz niezwykle groźnych prądów politycznych i społecznych, które po zwycięskim przewrocie bolszewickim doprowadziły do niezwykle krwawej, okrutnej i niszczycielskiej wojny domowej na obszarach byłego Imperium Rosyjskiego, a także do unicestwienia znacznej liczby leżących na Kresach Wschodnich majątków ziemskich, które wcześniej znajdowały się w polskim posiadaniu. Często były tam ważnymi i kwitnącymi ostojami polskiej kultury oraz narodowej tradycji³⁵. Formacja ta wraz z niemieckimi wojskami okupacyjnymi miała utrzymać ład społeczny wewnątrz kraju³⁶.

Próbę realizacji planów podpułkownika Zagórskiego, choć zmodyfikowanych, podjęto już w końcu października i w listopadzie 1918 r. Dnia 26 października powstałe właśnie Ministerstwo Spraw Wojskowych zezwoliło pułkownikowi Zygmuntowi Łempickiemu – byłemu dowódcy Dywizji Ułanów I Korpusu Polskiego³⁷ – na tworzenie „dywizji jazdy wojewódzkiej” złożonej

³² Wydaje się mało prawdopodobne, aby tak liczny ludnościowo I Warszawski Okręg Wojskowy, w skład którego wchodziły miasto stołeczne Warszawa i powiat warszawski, nie został obarczony tworzeniem żadnego szwadronu jazdy wojewódzkiej.

³³ Włodzimierz Gierowski (vide: idem, op. cit., s. 29) pisze o „szwadronach jazdy dla ochrony kresów”; P. Stawecki, 1987, s. 206; M. Wrzosek, 1988, s. 73–74; idem, 1990b, s. 371–372.

³⁴ P. Stawecki, 1987, s. 206.

³⁵ Szerzej vide choćby: W. Dzierżykraj Stokalski, 1927; M. Dunin-Kozicka, 1990; Z. Kossak-Szczucka, 1996; J. Z. Potocka z Potockich, 2014; Z. B. Potocka, 2014; R. Potocki, 2018; J. Kolarska, 2019.

³⁶ P. Stawecki, 1986, s. 251; idem, 1987, s. 206. Być może, iż miały być to właśnie owe „szwadrony jazdy dla ochrony kresów”.

³⁷ Szerzej o tej formacji, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, vide także: A. Wojciechowski, 1929; W. S. Herkner, 1929; B. Dobrzyński, 1929; J. Litewski, W. Dziewanowski, 1932; A. J. Dąbrowski, 1964; A. Smoliński, 2002; idem, 2016.

z 4 pułków dowodzonych przez, pochodzących z byłej Armii Rosyjskiej³⁸, doświadczonych oficerów jazdy, mianowicie pułkowników Feliksa Dziewickiego, Mikołaja Waraksiewicza, Stefana Strzemińskiego i Stanisława Rawicz-Dziwulskiego³⁹. Kadr do ich formowania miały dostarczyć konspiracyjne koła koleżeńskie oficerów i szeregowych – głównie podoficerów – byłych Korpusów Polskich na Wschodzie, które skupiały się przede wszystkim w Warszawie i okolicy⁴⁰.

Jednakże rzeczywisty rozwój Wojska Polskiego, a w jego ramach jazdy, nastąpił dopiero po objęciu 28 października funkcji „Szefa Sztabu [Generalnego – przyp. A.S.] Wojsk Polskich” przez ówczesnego generała porucznika Tadeusza Jordan-Rozwadowskiego⁴¹. Jako zwolennik organizacji regularnej armii opartej na poborze, 30 października dokonał on podziału obszaru Królestwa Polskiego na 15 (w rzeczywistości zaś tymczasowo na 13) okręgów wojskowych przydzielonych do 3 inspektoratów lokalnych⁴².

Dalszą konsekwencją tworzenia zrębów polskiej administracji wojskowej był dekret Rady Regencyjnej z 4 listopada, który powoływał pod broń wszystkich zdolnych do służby oficerów i żołnierzy narodowości polskiej znajdujących się bądź w kraju, bądź też w armiach obcych. Uzupełnianie tworzonych wówczas oddziałów Wojska Polskiego miano bowiem oprzeć na ochotnikach. Jednocześnie zgodnie z brzmieniem tego dokumentu należało: „Rozpocząć natychmiast tworzenie w odnośnych okręgach wojskowych tak pułków, jak i szwadronów ochotniczych”⁴³. W związku z tym generał Jordan-Rozwadowski wydał rozkaz przystąpienia do tworzenia czterech pułków kawalerii skupionych w dywizji. Oficer ten widział bowiem konieczność posiadania przez odradzającą się Rzeczpospolitą Polską licznej kawalerii⁴⁴. Dlatego też wspomnianą wcześniej dywizję jazdy chciał sformować w taki sposób, aby miała ona charakter formacji regularnej, zdolnej do działania w polu. Jako miejsca

³⁸ Termin „Armia Rosyjska” („Русская Армия”), który był wówczas nazwą własną będzie pisany przez autora wielką literą. Podobnie zresztą czynili, i nadal czynią, historycy rosyjscy.

³⁹ J. Grobicki, 1932, s. 1–2; M. Bielski, 1997, s. 51–53.

⁴⁰ R. Rogowski, 1980, s. 96; J. Grobicki, 1932, s. 2.

⁴¹ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r.*, pozycja 18; Jerzy Grobicki (1932, s. 1) podaje, iż już 19 X ukazał się dekret Rady Regencyjnej nakazujący płk. Strzemińskiemu formowanie pułku ułanów; Bolesław Woszczyński (1972, s. 53) uważa natomiast, że stało się to 21 X na polecenie Komisji Wojskowej. Wydaje się jednak, iż rozkaz w tej sprawie ukazał się później.

⁴² *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r.*, pozycja 25.

⁴³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 15 z 5 XI 1918 r.*, pozycja 34; *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r.*, pozycja 27.

⁴⁴ Według opracowanego przez gen. Rozwadowskiego w grudniu 1917 r. „Projektu organizacji Wojska Polskiego z przegrupowaniem PKP i oddziałów WP w Królestwie w pierwszą O. de B.” miał powstać dwudywizyjny korpus polski liczący 50–60 tysięcy ludzi. Każda z dywizji miała liczyć 25 tysięcy żołnierzy zgrupowanych w trzech trzypułkowych brygadach piechoty wspartych artylerią i kawalerią. W sumie miało to być sześć oddziałów – szwadronów – jazdy po 300 jeźdźców każdy – vide: M. Wrzosek, 1997, s. 80–87; M. Patelski, 2002, s. 130. Szerzej o planach organizacji polskich formacji wojskowych i Wojska Polskiego przy boku Niemiec vide również: T. Wawrzyński, 1986; J. Jędrysiak, D. Koreś, 2018.

kompletowania szwadronów jej pułków wyznaczono 13 większych – z reguły powiatowych – miast Królestwa Polskiego⁴⁵.

Tym samym rozkazem generał Jordan-Rozwadowski polecił organizowanie ochotniczych szwadronów jazdy wojewódzkiej. Początkowo miały być one traktowane jako wojsko lokalne, obarczone zadaniem utrzymania ładu i porządku wewnątrz kraju, czyli funkcjami policyjnymi. Przy ich formowaniu liczone na ofiarność społeczeństwa, w szczególności na ziemiaństwo i zamożnych chłopów, od których spodziewano się pozyskać konie oraz niezbędny do ich utrzymania furaz, a także żywność dla ludzi. Ta dwoistość organizacyjna w kawalerii przewidywana była jako zjawisko przejściowe, gdyż z biegiem czasu szwadrony wojewódzkie zamierzano przekształcić w kawalerię regularną⁴⁶. Wobec nieuniknionej wojny na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej, w której jazda miała odgrywać znaczącą rolę, ochotnicze szwadrony powinny stanowić cenne uzupełnienie regularnych oddziałów tej broni. Takie też było docelowe zadanie, jakie przed ich organizatorami postawił Sztab Generalny Wojska Polskiego⁴⁷.

Wydaje się, iż ostatecznie planowano utworzyć 13 takich szwadronów, na co wskazuje tekst dekretu Rady Regencyjnej z 4 listopada, gdyż miały być one formowane w „[...] odnośnych okręgach wojskowych [...]”, a tych było właśnie 13. Być może ich garnizonami miały być następujące miasta powiatowe byłego Królestwa Polskiego: Warszawa, Siedlce, Lublin, Radom, Kielce, Piotrków, Częstochowa, Łódź, Kalisz, Łowicz, Włocławek, Ciechanów i Łomża lub też miasta leżące na terenie tych okręgów wojskowych⁴⁸.

Po wydaniu wspomnianych zarządzeń szybko zaczęły powstawać pierwsze szwadrony, zwane niekiedy szwadronami „lokalnymi”⁴⁹. Jak po latach wspominał jeden z uczestników tych wydarzeń:

[...] maszyna organizacyjna wojska była puszczona w ruch. Szła ona zarówno w tempie kawaleryjskim, jak i w dużym stopniu w kierunku kawaleryjskim. Ludzie garnęli się przede wszystkim do oddziałów kawalerii. Składały się na to głównie dwa powody: po pierwsze kawaleria była uważana za broń narodową, miała za

⁴⁵ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 18; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 5 z 21 XI 1918 r., pozycja 77; P. Stawecki, 1986, s. 252; M. Wrzosek, 1988, s. 43; J. Berdżik, 1993., s. 39, 40; M. Patelski, 2002, s. 146.*

⁴⁶ P. Stawecki, 1987, s. 207.

⁴⁷ T. Kossak, 1925, s. 18; P. Stawecki, 1961, 8, s. 129 i passim; idem, 1987, s. 232–233.

Rzeczywiście pod koniec 1918 r. w niektórych miejscach Polski, w tym także na wsi, wystąpiły inspirowane przez rodzimych komunistów działania i symptomy zapowiadające możliwość wystąpienia zjawisk, jakie miały miejsce w Rosji po przewrocie bolszewickim w 1917 r. – szerzej vide choćby: A. Miodowski, 2011. Ponadto vide także: K. Zieliński, 2013; P. Borek, 2020; A. Friszke, 2020. Ponadto vide także: J. Kowalski, F. Falicka, Sz. Zachariasz, (red.), 1953. Jednak w przypadku tej pozycji należy pamiętać o czasie jej powstania oraz o jej propagandowym przeznaczeniu.

⁴⁸ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 25; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 27.*

⁴⁹ *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 53 – rozkaz z 9 XI.*

sobą historyczne, piękne tradycje, a po drugie znalazła solidne podstawy kadrowe [...], przy polskim entuzjazmie dla kawalerii broń ta formowała się spontanicznie [...]⁵⁰

W rzeczywistości polskiej końca 1918 r. i początku roku następnego jazda skupiała w sobie ogromny procent społecznego entuzjazmu, który uwolnił fakt odzyskania przez nasz kraj niepodległości. Ochotników do tej broni nie brakowało i – szczególnie w początkowym okresie tworzenia, zapewniali oni prawie w całości jej szeregi. Zjawisko to było charakterystyczne dla jazdy Wojska Polskiego jeszcze przez cały rok 1919, kiedy to nadal ponad 50% jej szeregów wypełniali ochotnicy⁵¹. Do służby ochotniczej wstępowała zaś głównie młodzież uniwersytecka oraz gimnazjalna, a także młodzież pochodząca ze sfer ziemiańskich, które oddały ogromne usługi przy formowaniu jazdy, w tym szwadronów wojewódzkich, przekazując na ich potrzeby – między innymi – sporą część koni. Chętnych do służby nie brakowało również pośród obeznanych z końmi chłopów, a także spośród rzemieślników, a nawet robotników, choć tych ostatnich było zapewne najmniej. Dominowali ludzie młodzi, pomiędzy 17 a 24 rokiem życia, posiadający pewne „domowe” wykształcenie w zakresie jazdy konnej i opieki nad wierzchowcem czy też w strzelaniu. Po krótkim – niekiedy nawet bardzo krótkim i zdecydowanie niedostatecznym – przeszkoleniu szybko odchodzili na front. Tam zdobywali resztę niezbędnych umiejętności⁵².

W efekcie tego, jak już wspomniano, ich formowanie przypominało tradycje rodem z Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz z czasów Księstwa Warszawskiego i wojny polsko-rosyjskiej roku 1831. Był to sposób obliczony na inicjatywę poszczególnych osób – nie zawsze odpowiednio wykwalifikowanych wojskowych – mających jednak poparcie danej okolicy, szczególnie zaś ziemiaństwa i inteligencji. Ochotnicy mieli się stawiać do szwadronów z własnym umundurowaniem oraz z końmi. Państwo i wojsko miały dostarczyć jedynie uzbrojenie oraz rzędy końskie.

Początkowo formacje jazdy wojewódzkiej musiały istnieć jako samodzielne jednostki. Stąd też ich stany liczebne z reguły były nieco wyższe niż szwadronów pułków liniowych i wynosiły przeciętnie od 169 do 180 ludzi⁵³. Najstar-

⁵⁰ M. Romeyko, 1985, s. 471. Niemalą rolę odegrały tutaj niejako „wrodzone” zdolności kawalerskie ówczesnych Polaków oraz zamiłowanie do koni, a także funkcjonujący w społeczeństwie stereotyp „żołnierza Polaka”, który kreowała literatura piękna (vide np. *Trylogia* Henryka Sienkiewicza), młodzieżowa (vide chociażby powieść Wacława Gąsiorowskiego *Huragan*) i historyczna (vide powieści Ignacego Kraszewskiego). W połączeniu ze swoistym kultem ułana oraz modelem wychowania domowego, jaki odbierała część młodzieży, przy podejmowaniu decyzji o służbie wojskowej powodowało to częste preferowanie przez ochotników jazdy przed innymi broniami – szerzej vide choćby: J. K. Maciejewski, 2015, s. 31.

⁵¹ Podobnego zdania są też inni autorzy – vide chociażby: M. J. Szczepkowski, op. cit., s. 20.

⁵² E. Woyniłłowicz, 1931, s. 265, 286; T. Szmurło, 1934, s. 12, 24, 76; A. Królikiewicz, 1958, s. 16; idem, 1992, s. 18; L. Mitkiewicz, 1976, s. 67; R. Rogowski, 1980, s. 96; S. Maczek, 1990, s. 18; W. Meysztowicz, 1993, s. 36, 144–146, 173. Ponadto vide także: R. Żaba, s. 327.

⁵³ J. Grobicki, 1932, s. 105. Ten oficer kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej akcję formowania szwadronów wojewódzkich oceniał dość krytycznie i nie do końca chyba

sze z nich zaczęły powstawać natychmiast po 4 listopada 1918 r. na terenach dawnej okupacji austriackiej w Królestwie Polskim, co zapewne związane było z faktem szybszego rozpadu systemu państwowego Austro-Węgier niż w przypadku Niemiec⁵⁴. Natomiast właściwa organizacja szwadronów wojewódzkich na terenie byłej okupacji niemieckiej rozpoczęła się na początku drugiej dekady listopada.

Z braku odpowiednich źródeł dzieje obydwu interesujących nas tutaj formacji są niezwykle trudne do ustalenia. Stąd też nie można podać dostatecznie wyczerpujących informacji ani o przebiegu ich tworzenia, ani o kadrze dowódczej czy też o uzbrojeniu i wyszkoleniu. Podobnie jest też w przypadku ich umundurowania i barw (ta ostatnia uwaga dotyczy głównie szwadronu formowanego przez Wojciecha Kossaka). Pomimo to ich dzieje są niezwykle ciekawe oraz warte możliwie szerokiego i rzetelnego opisu.

Nazwisko Kossak jednoznacznie kojarzy się z Wojciechem, słynnym nie tylko w Polsce malarzem batalistą. Jednakże ten doskonały kontynuator dzieła ojca – Juliusza Kossaka oraz ojciec kolejnego malarza batalisty⁵⁵, o czym nie każdy już wie i pamięta, miał brata bliźniaka – Tadeusza. Nie jest też powszechnie znanym faktem, iż obydwaj byli oficerami kawalerii Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej oraz że w końcu 1918 r. wzięli udział w tworzeniu Wojska Polskiego. Formowali oni bowiem, każdy z osobna, dwa szwadrony jazdy wojewódzkiej.

Szwadron Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) rotmistrza Tadeusza Kossaka

Jako jeden z pierwszych oddziałów tego typu swą historię rozpoczął Szwadron Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego). Na jego dowódcę wyznaczono rotmistrza Tadeusza Kossaka. Ten urodzony 1 stycznia 1857 r. oficer miał już wtenczas za sobą wieloletnią służbę w Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej odbytą przed 1914 r. w jej najstarszej i jednocześnie elitarnej formacji ułańskiej, mianowicie w stacjonującym w Krakowie 1. Regimentzie

dostatecznie obiektywnie. Poza powyżej przytoczonymi argumentami stwierdził bowiem: „Nurtujące zawsze jeszcze w Polsce mgliste tradycje i wspomnienia o pospolitym ruszeniu i byłej kawalerii narodowej, spowodowały słabo militarnie orientujące się społeczeństwo byłej Kongresówki, do tworzenia w listopadzie 1918 ochotniczych oddziałów kawalerii, w sposób dość prymitywny, a zdany wyłącznie na prywatną inicjatywę poszczególnych jednostek czy też okolic. [...] Dowódcami ich mieli być przeważnie ludzie, szeroko znani ogółowi danego województwa, niekoniecznie wykwalifikowani wojskowi, co zasadniczo nie mogło wywrzeć dobrego wpływu na ich organizację, dyscyplinę i stan wyszkolenia [...]”

⁵⁴ Poza częścią wcześniej cytowanej literatury vide także: I. Daszyński, 1957, s. 303; W. Witos, 1981, s. 373, 375, 377–378, 440, 442–443 i passim. Ponadto vide także: Z. Lasocki, 1931; idem, 2018; M. Przeniosło, 2010.

⁵⁵ Szerzej vide: J. Zielińska, 1988; K. Olszański, 1982; idem, 1988; idem, 1994; M. Masłowski, 1984; S. Krzysztofowicz-Kozakowska, 2005; W. Milewska, 2005; *Kossakowie*, 2011; A. Zurli, 2015; J. Łoziński, M. Łozińska, 2016; U. Kozakowska-Zaucha, J. Kinel, S. Niedzielska, 2017.

Ułanów generała Brudermanna⁵⁶ oraz udział w końcowym okresie I wojny światowej. Swą długoletnią służbę wojskową rozpoczął w tym właśnie Regimentie 1 października 1879 r., kiedy to wstąpił do istniejącej przy nim szkoły kawaleryjskiej. Dnia 1 marca 1880 r. awansował na młodszego unteroficera, 1 lipca tego roku na kadeta wachmistrza, a 1 stycznia 1881 r. otrzymał nominację na leutemanta, czyli na pierwszy stopień oficerski. Na kolejny stopień – oberleutemanta czekał do 1 października 1885 r. Cały czas służył w 1. Regimentie Ułanów, lecz w 1889 r. zrezygnował ze służby stałej w armii austro-węgierskiej i w stopniu rotmistrza II klasy został przeniesiony do 3. Regimentu Ułanów Landwehry w Samborze, po czym przeniósł się do Królestwa Polskiego, gdzie zajął się administrowaniem tamtejszymi majątkami ziemskimi⁵⁷.

Podczas rewolucji w Rosji i Królestwie Polskim, w latach 1905–1906⁵⁸ był tajnym starostą powiatu puławskiego, za co władze carskie więziły go w Lublinie przez 4 miesiące – od 3 lutego do 23 maja 1906 r. W 1910 r. opuścił majątek Kośmin w guberni lubelskiej i przeniósł się na Wołyń pod Starokonstantynów, gdzie zastał go wybuch I wojny światowej. Po wybuchu w Rosji rewolucji lutowej został przez tamtejszych ziemian wybrany do niesienia pomocy finansowej dla formujących się Korpusów Polskich w Rosji. W wyniku tego dwa razy zasilił „poważnymi sumami” III Korpus. Poza tym w 1917 r. oraz zimą roku następnego prowadził w Starokonstantynowie Biuro Werbunkowe 2. Pułku Ułanów, a więc organizował także ludzi („oddziały”) dla tworzącego się wtedy w I Korpusie Polskim w Rosji 2. Pułku Ułanów, przy czym 1 kwietnia 1918 r. osobiście wstąpił w jego szeregi. Otrzymał wówczas stopień porucznika. Służąc tam, został nagrodzony Odznaką Honorową w postaci amarantowej wstążeczki, którą już w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej formalnie zamieniano na Krzyż Walecznych⁵⁹. W odpowiednim rozkazie napisano:

2-go Pułku Ułanów porucznika Kossaka za to że przyjmował gorliwy udział w biurze werbunkowym w Starokonstantynowie i nie bacząc na to, że ryzykował życiem będąc ciągle pod groźbą samosądu ze strony bolszewików doprowadził powierzoną mu pracę do końca ku chwale Ojczyzny z wielkim pożytkiem dla pułku – nagradzam Odznaką Honorową – pierwszą wstążeczką amarantową⁶⁰.

⁵⁶ Vide choćby: K. Krzeczunowicz, 1960; P. Mikietyński, 1994; M. Baczkowski, 1998; idem, 2011.

⁵⁷ Specjalizował się w hodowli bydła rogatego, czego efektem była opublikowana w 1901 r. broszura zatytułowana: *O hodowli i żywieniu bydła rogatego dla użytku gospodarzy wiejskich*.

⁵⁸ O specyficznym w przypadku obszaru Królestwa Polskiego charakterze tych wydarzeń szerzej vide choćby: S. Kalabiński, F. Tych, 1976.

⁵⁹ Vide choćby: Z. Puchalski, I. J. Wojciechowski, 1998; Z. Puchalski, 2000. W przypadku Tadeusza Kossaka nastąpiło to 25 IV 1921 r. – vide: Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej cyt.: CAW), Medal Niepodległości. 9 listopada 1932 r. Kossak Tadeusz. Wniosek o odznaczenie mjr. w stanie spoczynku Tadeusza Kossaka Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski wystawiony przez Komisję Odznaczeniową „Jeńcy i Więźniowie Ideowi” – z 1929 r.

⁶⁰ CAW, Akta Personalne. 7701. Kossak Tadeusz. Rozkaz do I Korpusu Polskiego № 278 z 28 VI 1918 r.

Takie było oficjalne uzasadnienie tej nagrody, gdyż w odręcznym dopisku do tego rozkazu stwierdzono: „Nieoficjalnie. Za to, że porucznik Kossak nie dopuścił do rozlewu krwi w dniu 22 maja [1918 r. – przyp. A.S.] między 2. Pułkiem Ułanów a Niemcami pod Urzeczem [...]. Podstawa: raport dowódcy pułku z dnia 26 maja 1918 r.”⁶¹. Służbę w tym pułku oraz w I Korpusie Polskim w Rosji zakończył w stopniu podrotmistrza.

Po rozbrojeniu I Korpusu Polskiego jesienią 1918 r. przedostał się na teren Królestwa Polskiego i już 31 października zgłosił się do służby w Wojsku Polskim. Formalnie został przyjęty na mocy Reskryptu Rady Regencyjnej z dnia 6 listopada 1918 r. – jako rotmistrz. Wstąpił do odtwarzającego się 2. Pułku Ułanów⁶². Ostatecznie jednak na mocy rozkazu Sztabu Generalnego przystąpił do formowania ochotniczego „Szwadronu Województwa Mazowieckiego”⁶³.

Na miejsce organizacji Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) wyznaczono Mińsk Mazowiecki. W pierwszych dniach listopada w pismach stołecznych rotmistrz Tadeusz Kossak ogłosił wezwanie do wstępowania w szeregi ochotniczego szwadronu ułanów.

Właściwe jego formowanie rozpoczęło się jednak dopiero 12 listopada⁶⁴ w Warszawie, w koszarach na Bugaju pod Zamkiem Królewskim, zdobytych wtenczas przez ochotników z 3. Pułku Ułanów. Tego samego dnia istnienie oddziału pod nazwą Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego

⁶¹ Ibidem.

⁶² Według części znanych autorowi źródeł rtm. Tadeusz Kossak po wstąpieniu do Wojska Polskiego miał jakoby udać się do Częstochowy, gdzie zaciągnął się do 2. Pułku Ułanów. Jest to jednak mało prawdopodobne, gdyż pułk ten ani żaden z jego szwadronów nie organizował się w tym mieście – vide: choćby: W. S. Herkner, 1929, s. 16–17; A. Dobroński, 1992, s. 29–30. Jeżeli jednak rzeczywiście po przyjeździe do Królestwa Polskiego przebywał jakiś czas w Częstochowie, to musiało to jednak mieć miejsce zanim zaciągnął się w szeregi Odrodzonego Wojska Polskiego.

⁶³ CAW, Akta Personalne. 7701. Kossak Tadeusz. Wojenna księga ewidencyjna 2-go Pułku Ułanów – podrotmistrz Kossak 19 V 1918 r.; ibidem, Rozkaz do I Korpusu Polskiego № 278 z 28 VI 1918 r.; CAW, Medal Niepodległości. 9 listopada 1932 r. Kossak Tadeusz. Karta zgłoszeniowa o przyznanie „Odznaki Więźniów Ideowych” z 14 VII 1930 r.; ibidem, Wniosek Podkomisji byłego III Korpusu WP Komisji Formacji Polskie na Wschodzie Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (Wniosek Nr 20/559) dla Tadeusza Kossaka; ibidem, Wniosek Podkomisji Śląskiej Komisji Odznaczeń z 7 XII 1931 r. o nadanie Tadeuszowi Kossakowi Krzyża Niepodległości z Mieczami; *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 42*. O przebiegu służby wojskowej tego oficera vide także: K. Olszański, 1994, s. 33, 127; S. M. Przybyszewski, 2015, s. 128.

⁶⁴ Roman Gilewski (vide: idem: 1931, s. 18) sugeruje, iż Szwadron Ułanów Województwa Warszawskiego istniał już 10 XI 1918 r., kiedy to rzekomo stanowić miał eskortę honorową Józefa Piłsudskiego powracającego z Magdeburga do Warszawy. Nie jest to jednak możliwe, gdyż u boku Piłsudskiego nie było wtenczas żadnej formacji Wojska Polskiego – vide szerzej: *Relacja Adama Koca z przyjazdu Józefa Piłsudskiego do Warszawy 10 listopada 1918 roku*, [w:] P. Łosowski, P. Stawecki, (red.), 1988, s. 93–103. Milczy na ten temat także Tadeusz Kossak – vide: idem, 1925. Faktu tego nie potwierdzają również najnowsze ustalenia Wacława Jędrzejewicza, Janusza Ciska (vide: 1994, s. 7 oraz: idem: 2006, s. 103–107).

(Mazowieckiego)⁶⁵ zatwierdzone zostało odpowiednim rozkazem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. Nazajutrz rozporządzeniem Ministerstwa Spraw Wojskowych przydzielono do niego, obok rotmistrza Tadeusza Kossaka, także kolejnych oficerów, a mianowicie porucznika Romana Goebela⁶⁶ oraz podporucznika Stefana Uruskiego. Oddział rozrastał się bardzo szybko. Przybywający ochotnicy pochodzili ze sfer podwarszawskiego ziemiaństwa. Bardzo licznie napływała także stołeczna młodzież akademicka i gimnazjalna oraz inteligencja warszawska.

Jednakże jedynie 40 ochotników zgłosiło się z własnymi końmi. Natomiast w Warszawie i okolicy, gdzie formowały się także inne oddziały jazdy trudno było je pozyskać. Ich brak mógł więc zagrozić dalszemu rozrostowi liczebnemu szwadronu. Aby temu zapobiec, rotmistrz Tadeusz Kossak zdecydował się przyjmować do służby także chętnych nieposiadających koni, a takich zaś nie brakowało⁶⁷. W ten sposób oddział już w początkach grudnia 1918 r. liczył w czterech plutonach 150 ludzi⁶⁸. W tym też czasie złożyli oni przysięgę⁶⁹.

Liczbę koni uzupełniono, uzyskując je w styczniu 1919 r. z terenów Wielkopolski, gdzie wysłano porucznika Pawłowskiego⁷⁰. Oficer ten udał się do Gniezna, do koszar byłego pruskiego 12. Regimentu Dragonów von Arnim'a [Dragoner-Regiment von Arnim (2 Brandenburgisches) № 12]⁷¹, skąd przyproceedził do Warszawy 265 wierzchowców, z których 65 sztuk otrzymał szwadron. Ponadto dalszą ilość koni pobrano ze szpitala końskiego na Pradze. W ten sposób oddział pozyskał 110 koni⁷².

⁶⁵ R. Gilewski, 1931, s. 18. W literaturze przedmiotu spotkać można różne nazwy tego oddziału. W dokumentach archiwalnych początkowo figuruje on jako „Szwadron Wojewódzki Okręgu Warszawskiego”, a następnie najczęściej nazywany jest „Szwadronem rtm. Kossaka”.

⁶⁶ Urodzony 22 I 1883 r. por. Roman Goebel pochodził z kawalerii dawnej Armii Rosyjskiej (Służbę rozpoczął w Grodzieńskim Pułku Huzarów Lejb-Gwardii), a potem znalazł się w szeregach I Korpusu Polskiego w Rosji. W 1922 r. w stopniu mjr. kawalerii (starszeństwo z 1 VI 1919 r.) służył w 25. Pułku Ułanów Wielkopolskich – vide: *Lista starszeństwa oficerów zawodowych*. Ministerstwo Spraw Wojskowych, Warszawa 1922, s. 157; S. M. Przybyszewski, 2015, s. 83; J. S. Wojciechowski, 2014, s. 21–22. Ten ostatni autor twierdzi, że 6 XI 1918 r. por. Goebel otrzymał dowództwo „Szwadronu Województwa Warszawskiego.” W świetle tego co napisano powyżej jest to bardzo mało prawdopodobne.

⁶⁷ Tymczasem dziejopis kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej płk. dypl., a następnie gen. brygady Jerzy Grobicki (1932, s. 106) twierdzi, że w szwadronach wojewódzkich formowanych przez braci Kossaków „[...] służyła wyborowa młodzież ziemiańska z zamożnych domów [...]” Zapewne jednak nie stanowiła ona większości w obydwu tych szwadronach.

⁶⁸ Roman Rogowski (vide:1980, s. 98) podaje, iż dopiero w styczniu 1919 r. szwadron liczył „z górą stu chłopca.”

⁶⁹ *Rozkaz L. 24 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 28 XII 1918 r., pozycja 1*; T. Kossak, 1925, s. 19–24; R. Rogowski, 1980, s. 98; W. Kossak, 1985, s. 205–206–listy Nr 929–930; J. Wielhorski, 1970, tom VIII, Nr 58, s. 103.

⁷⁰ Być może był to urodzony 14 II 1895 r. Kazimierz Pawłowski, który w 1922 r. jako por. kawalerii (ze starszeństwem z 1 VI 1919 r.) służył w 21. Pułku Ułanów – vide: *Lista starszeństwa oficerów zawodowych...*, s. 169.

⁷¹ W tym czasie w Gnieźnie powstawał późniejszy 3. Pułk Ułanów Wielkopolskich (ostatecznie 17. Pułk Ułanów Wielkopolskich), któremu nie ułatwiło to procesu formowania, gdyż również i ten oddział przejściowo borykał się z niedoborem koni.

⁷² T. Kossak, 1925, s. 24; Z. Wysocki, 1988, s. 290–291.

Zmiany stanu liczebnego Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) w grudniu 1918 r. przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Zmiany stanu liczebnego Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) rotmistrza Tadeusza Kossaka w okresie od 16 do 30 grudnia 1918 r.

Stan Ogólny			Stan bojowy			Konie		Wozy	Kuchnie	Karabiny	Bagnety	Rewolwery	Szable	Lance
Oficerów	Podoficerów	Szeregowców	Oficerów	Podoficerów	Szeregowców	Wierzchowe	Pociągowe							
Raport poranny z 17 grudnia 1918 r. (stan na 16 grudnia)														
8	21	139	8	21	139	68	16	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 18 grudnia 1918 r. (stan na 17 grudnia)														
8	21	141	8	21	141	68	16	7	----	91	70	----	----	100
Raport z 19 grudnia 1918 r. (stan na 18 grudnia)														
8	21	144	8	21	144	70	16	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 20 grudnia 1918 r. (stan na 20 grudnia)														
8	24	147	8	13	30	78	14	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 22 grudnia 1918 r. (stan na 21 grudnia)														
8	24	147	8	13	30	78	14	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 23 grudnia 1918 r. (stan na 22 grudnia) ¹														
8	24	150	8	13	30	78	14	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 24 grudnia 1918 r. (stan na 24 grudnia) ²														
8	24	151	8	13	30	78	14	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 25 grudnia 1918 r. (stan na 25 grudnia) ³														
8	24	151	8	13	30	78	14	7	----	----	70	----	----	100
Raport poranny z 26 grudnia 1918 r. (stan na 26 grudnia) ⁴														
8	24	150	8	13	30	78	14	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 27 grudnia 1918 r. (stan na 26 grudnia) ⁵														
8	24	150	8	13	30	78	14	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 28 grudnia 1918 r. (stan na 28 grudnia) ⁶														
8	24	149	8	13	30	81	11	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 29 grudnia 1918 r. (stan na 29 grudnia) ⁷														
8	24	149	8	13	30	81	11	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 30 grudnia 1918 r. (stan na 29 grudnia) ⁸														
8	23	149	8	13	30	86	11	7	----	91	70	----	----	100
Raport poranny z 31 grudnia 1918 r. (stan na 30 grudnia) ⁹														
8	23	149	8	13	30	89	11	3	----	91	70	----	----	100

Uwaga: 1. Ówczesny stan bojowy był „bardzo względny” z tego powodu, że siodła posiadane przez szwadron były niekompletne, przy czym znaczną część z nich stanowiły siodła angielskie. Brak było także sakw. Poza tym szwadron nie miał też ani jednego kożucha kawalerskiego, podobnie jak szabel i rewolwerów. Nie posiadał też wtenczas munsztuków, a jedynie „zwyczajne trenzelki.” (zdrobniła forma terminu trenzla oznaczającego końskie ogłowie z wędzidłem i wodzami); 2. Niski stan bojowy wynikał z zupełnego braku odpowiednich rzędów („siodel”) kawalerskich z sakwami („paktaszami”). Poza tym oddział nie posiadał szabel oraz karabinków kawalerskich i rewolwerów. Nadal brakowało też zimowego umundurowania; 3. Szwadron nadal posiadał ogromne braki w zaopatrzeniu materialnym, co powodowało jego bardzo niski stan bojowy; 4. Przyczyny niskiego stanu bojowego bez zmian. Jednak szwadron posiadał już wówczas dwa karabiny maszynowe;

5. Powody nikłego stanu bojowego bez zmian. Nadal wykazywane były dwa karabiny maszynowe; 6. Jak wyżej; 7. Jak wyżej. W raporcie brak jest jednak wzmianki o karabinach maszynowych; 8. Jak wyżej; 9. Żadnych istotnych zmian nie odnotowano. Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie: CAW, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego. Stany liczebne, 301.31.1. Raporty poranne dowództwa Szwadronu Województwa Okręgu Warszawskiego za czas od 17 do 31 XII 1918 r.

Z powyższego wynika, że w końcu 1918 r. najpoważniejszymi hamulcami rozwoju liczebnego Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) były niedobory zaopatrzenia materialnego, głównie zaś braki rzędów końskich oraz odpowiedniego, kawaleryjskiego uzbrojenia, co dotyczyło przede wszystkim karabinków oraz szabel, których szwadron praktycznie nie posiadał. W efekcie tego szybko osiągnął on znaczną liczbę żołnierzy stanu żywnościowego („ogólnego”). Jednak znacząco wolniej wzrastał jego stan bojowy, który w drugiej połowie grudnia praktycznie nie uległ żadnej zmianie. Pomimo to:

Szwadron ten już w końcu grudnia 1918 r. był doskonale zorganizowany i wyekwi-powany; służył on za eskortę honorową podczas [...] przyjazdu Ignacego Paderewskiego⁷³ oraz Misji Francuskiej⁷⁴, zaś w styczniu 1919 r. szwadron wystawiał wartę honorową podczas uroczystości otwarcia pierwszego sejmiku Polski Niepodległej na Zamku w Warszawie⁷⁵

Oficerowie oraz podoficerowie i ułani szwadronu nosili wówczas granatowe otoki z żółtymi wypustkami na czapkach typu angielskiego. Jedna wypustka znajdowała się wokół górnej krawędzi otoku, zaś drugą wszywano w szew biegnący wokół wierzchu (denka) czapki. Na kołnierzach ułanek, które były umundurowaniem służbowym („wyjściowym”), naszywano natomiast granatowo-żółte proporczyki⁷⁶. Wypustki na kołnierzu były żółte. Takie same wypustki znajdowały się również na granatowych mankietach ułanek. Zakładano też do nich etyszkiety. Mundury te, podobnie jak jednorzędowe kurtki niemieckie („kirasjerki”)⁷⁷ używane jako ubiór do ćwiczeń, były dopasowane do sylwetki i wymiarów każdego ułana, co powodowało, że oddział wyglądał elegancko. Ponadto ułani nosili podszyte skórzanymi

⁷³ Czyli 1 I 1919 r. – vide: J. Olczak, 2018, s. 21.

⁷⁴ Mowa tutaj o Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce.

⁷⁵ R. Gilewski, 1931, s. 18.

⁷⁶ Roman Gilewski (vide: ibidem) twierdzi, że proporczyki te były „żółto-granatowe.” Warto też tutaj zauważyć, że według ustaleń Cezarego Leżeńkiego oraz Lesława Kukawskiego (1991, s. 348) takiej samej barwy proporczyki miał nosić także dowodzony przez rtm. Wojciecha Kossaka 1. Szwadron Jazdy Ziemi Łowickiej. Autowi nie udało się jednak odnaleźć żadnego innego potwierdzenia tej tezy.

⁷⁷ Najprawdopodobniej pamiętnikarz, od którego autor zaczerpnął tę informację, miał na myśli kolety, czyli kurtki od mundurów polowych kirasjerów lub dragonów cesarskiej armii niemieckiej, które w końcu 1918 r. mogły wpaść w polskie ręce.

lejami „popielate”⁷⁸ spodnie do długich butów. Poza tym granatowo-żółte proporczyki naszywano także na kołnierzach płaszczy. Tak więc szwadron ten posiadał tradycyjne, historyczne barwy województwa mazowieckiego z czasów przedrozbiorowej Rzeczypospolitej⁷⁹.

Gotowość marszową szwadronu wyznaczono na dzień 19 grudnia 1918 r., lecz zgodnie z rozkazem Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 14 lutego 1919 r. do odjazdu na front miał być on gotowy dopiero 16 lutego⁸⁰. Ostatecznie nastąpiło to następnego dnia i oddział w sile 110 ludzi i 2 ckm-ów odjechał koleją z Warszawy do Białegostoku, do punktu zbiorczego Grupy Zaniemeńskiej⁸¹. Jego dowódcą nadal był rotmistrz Tadeusz Kossak, natomiast funkcję adiutanta pełnił podporucznik Zygmunt Borkowski⁸², a plutonami dowodzili podporucznicy Szeliski⁸³, Kazimierz Bezym, Stanisław Szczucki⁸⁴, Temler (nie udało się ustalić pełnych danych personalnych tego oficera), zaś Plutonem Ciężkich Karabinów Maszynowych dowodził plutonowy Henryk Kulczycki. W Warszawie pozostał jednak, dowodzony przez podporucznika Pawłowskiego (nie udało się ustalić pełnych danych personalnych), „Pluton Zapasowy”⁸⁵.

⁷⁸ Zapewne były to spodnie szyte z sukna lub innego materiału niemieckiej barwy „Hechtgrau” lub ewentualnie „Feldgrau”.

⁷⁹ T. Kossak, 1925, s. 27; R. Rogowski, 1980, s. 96; R. Gilewski, 1931, s. 18, 51; A. Smoliński, 2012, s. 68–69. Ponadto vide także: T. Jeziorowski, A. Jeziorowski, 1992, fig. Nr 10, a także: L. Kukawski, A. Jeziorowski, 1997, rysunek 1 oraz figura A.

⁸⁰ CAW, Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, 301.7.150. Rozkaz szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Nr 01147 z 19 XII 1918 r.; CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Generalny Inspektor Jazdy, 300.25.6. Pismo szefa Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego I. 5849/I z 14 II 1919 r.

Płk dypl. Jerzy Grobicki w jednym ze swoich opracowań dotyczących początkowych dziejów jazdy odrodzonego Wojska Polskiego twierdzi, że Szwadron Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) uczestniczył w prawicowym zamachu stanu, który miał miejsce w Warszawie w nocy z 4 na 5 I 1919 r. – vide: idm, 1932, s. 106.

⁸¹ T. Kossak, 1925, s. 33; R. Rogowski, 1980, s. 100; R. Gilewski, 1931, s. 19; J. Wielhorski, 1970, s. 103.

⁸² Zapewne był to urodzony 10 IV 1894 r. Zygmunt Borkowski, który w 1922 r. w stopniu rtm. (starszeństwo z 1 VI 1919 r.) przydzielonego do Sztabu Generalnego służył w 3. Pułku Ułanów Śląskich – vide: *Lista starszeństwa oficerów zawodowych...*, s. 165; P. Stawiecki, 1997, s. 65.

⁸³ Zapewne był to urodzony 17 XI 1891 r. Stanisław Szeliski, który w 1922 r. w stopniu rtm. (starszeństwo z 1 VI 1919 r.) służył w 25. Pułku Ułanów Wielkopolskich – vide: *Lista starszeństwa oficerów zawodowych...*, s. 165.

⁸⁴ Zapewne był to urodzony 20 VII 1892 r. późniejszy kawaler Krzyża Srebrnego Orderu Wojennego *Virtuti Militari* Stanisław Henryk Szczucki, który w 1922 r. w stopniu por. kawalerii (starszeństwo z 1 VI 1919 r.) służył w 3. Pułku Ułanów Śląskich – vide: *Lista starszeństwa oficerów zawodowych...*, s. 168; G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, 1997, s. 309.

⁸⁵ *Rozkaz L. 24 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 28 XII 1918 r., pozycja 1; Rozkaz L. 73 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 27 II 1919 r., pozycja 5.*

Tabela 2. Zmiany stanu liczebnego „Plutonu Zapasowego” Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) w okresie od 18 do 27 lutego 1919 r.

Stan ogólny				Konie		Karabiny piechoty	Lance
Oficerów	Podchorążych	Podoficerów	Szeregowców	Wierzchowe	Pociągowe		
Raport stanu na dzień 18 lutego 1919 r.							
1	2	-----	53 ²	16	2	-----	26 ¹
Raport stanu na dzień 20 lutego 1919 r.							
1	2	3	53 ³	16	2	-----	26
Raport stanu na dzień 21 lutego 1919 r.							
1	2	4 ⁴	65 ⁵	16	9	16	26
Raport stanu na dzień 22 lutego 1919 r.							
1	2	4 ⁶	66 ⁷	16	10	16	26
Raport stanu na dzień 23 lutego 1919 r.							
1	2	4	66 ⁸	16	10	16	26
Raport stanu na dzień 24 lutego 1919 r.							
1	2	4	66 ⁹	16	10	16	26
Raport stanu na dzień 25 lutego 1919 r.							
1	2	4	67 ¹⁰	16	10	16	26
Raport stanu na dzień 26 lutego 1919 r.							
1	2	4	67 ¹¹	23	10	16	26
Raport stanu na dzień 27 lutego 1919 r.							
1	2	4	65 ¹²	23	10	16	26

Uwaga: 1. Taką liczbę lanc „Pluton Zapasowy” posiadał dnia 17 lutego 1919 r.; 2. Z tej liczby „ubranych” było wówczas jedynie 40 ułanów. Reszta zaś była urlopowana; 3. Z tej liczby „ubranych” było wówczas 47 ułanów. Reszta zaś była chora bądź urlopowana; 4. Tylko 3 podoficerów było wtedy „ubranych”, a jeden był chory; 5. Z tej liczby „ubranych” było wówczas 52 ułanów. Kolejnych 7 chorowało, zaś 2 znajdowało się na komenderówce, a jeden „zbiegł”; 6. Był to jeden wachmistrz i 3 kaprali, z czego jeden chory; 7. Obecnych było jednak tylko 52 ułanów. Kolejnych 8 chorowało, zaś 4 przebywało na komenderówce, a jeden „zbiegł”; 8. Tylko 50 ułanów było wtedy „ubranych”. Część pozostałych chorowała lub przebywała na urlopie; 9. „Ubranych” było wówczas 52 ułanów, a pozostali chorowali lub byli na urlopie; 10. Nadal „ubranych” było tylko 53 ułanów, zaś pozostali przebywali na urlopie; 11. Obecnych w szeregach było jednak tylko 45 ułanów, zaś 2 kaprali i 11 ułanów chorowało, a kolejnych 5 znajdowało się na urlopie. Jednego szeregowca uznano za dezertera; 12. Służbę w szeregach pełniło jednakże tylko 47 ułanów, a 2 kaprali i 10 ułanów chorowało. Kolejnych pięciu przebywało na urlopie. Nadal też jeden ułan uznawany był za dezertera.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie: CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Generalny Inspektor Jazdy, 301.31.26. Raporty dowództwa „Plutonu Zapasowego” Szwadronu Wojewódzkiego Okręgu Warszawskiego za czas od 18 do 27 II 1919 r.

Z danych zawartych w powyższej tabeli wynika, że pozostawiony w Warszawie „Pluton Zapasowy” Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) borykał się z poważnymi problemami w zaopatrzeniu. Brakowało bowiem nie tylko koni i rzędów końskich oraz mundurów i obuwia, ale także odpowiedniej dla jazdy broni – przede wszystkim zaś szabel i karabinków kawalerskich. Wszystko to utrudniało prawidłowe szkolenie oraz przygotowanie uzupełnień dla macierzystego szwadronu walczącego na froncie.

Zauważyć też należy, że na początku 1919 r. pojawiło się zjawisko unikania rzeczywistej służby poprzez urlopowanie części ułanów. Poza tym pewna liczba z nich chorowała. Odnotowano także jednego dezertera⁸⁶.

Odejście Szwadronu Ułanów Województwa Warszawskiego (Mazowieckiego) na front miało związek z rozpoczęciem się regularnych walk Wojska Polskiego z oddziałami Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, czyli z początkiem wojny polsko-sowieckiej⁸⁷. Po zakończeniu formowania, od lutego do czerwca 1919 r., oddział rotmistrza Tadeusza Kossaka wchodził w skład Grupy Zaniemeńskiej należącej do sił Frontu Litewsko-Białoruskiego, gdzie pełnił niełatwą służbę jazdy dywizyjnej. Był pierwszym oddziałem jazdy Wojska Polskiego, który wkroczył do Wołkowyska po ustąpieniu z niego wojsk niemieckich. W ramach Grupy Zaniemeńskiej wraz z dwoma szwadronami z 4. Pułku Ułanów⁸⁸ przez pewien czas tworzył Dywizjon rotmistrza Tadeusza Kossaka. Przeszedł Niemen i zajął stację kolejową Mosty. W pierwszych dniach marca półszwadron dowodzony przez podporucznika Szczuckiego odmaszerował do Skidla w celu obserwacji wojsk niemieckich, nadal okupujących obszar Grodna. Natomiast kolejny półszwadron przeszedł do Kamionki, w okolicach której jego patrole nawiązały łączność z oddziałami Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej. Dnia 5 marca półszwadron ten wziął czynny udział w wypadzie Suwalskiego Pułku Piechoty na Szczuciny⁸⁹. Trzy dni później wraz z tym pułkiem oraz baterią artylerii konnej Dywizjon rotmistrza Kossaka uczestniczył w wypadzie, którego celem było zniszczenie mostu na rzece Lebioda, by uniemożliwić Sowiecom atak na Wołkowyska i dalej na Białystok. Szwadron Ułanów Województwa Warszawskiego maszerował w straży przedniej. Pod Możejkwem doszło do zwycięskiego starcia z piechotą Armii Czerwonej. W ręce kawalerzystów rotmistrza Kossaka wpadło około 40 jeńców, część nieprzyjacielskiego taboru oraz kancelaria sowieckiego pułku. Wydarzenia te w lipcu 1921 r. tak zostały opisane przez pułkownika Rawicz-Dziewuńskiego we wniosku dotyczącym odznaczenia rotmistrza Tadeusza Kossaka Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*:

Rotmistrz, obecnie major, Tadeusz Kossak dnia 8 marca 1919 roku dowodząc jazdą w Grupie Zaniemeńskiej wysłany został z dwoma szwadronami 4 P.[ułku – przyp. A.S.] Ułanów z 2 km [czyli karabinami maszynowymi – przyp. A.S.] i dwoma działami z 1 D[ywizjonu – przyp. A.S.] A[rtylerii – przyp. A.S.] K[onnej – przyp. A.S.] jako obchodowa kolumna Grupy dla zaatakowania ze skrzydła przeważających sił bolszewickich maszerujących z miasta Lidy w kierunku na Szczuczyn celem sforsowania mostu na rzece Niemnie pod Mostami. Rotmistrz

⁸⁶ W tym czasie jednak dezercje często wynikały z faktu, że żołnierze – ochotnicy, bez zgody przełożonych, przenosili się z oddziału do oddziału, wybierając te formacje, które miały większą szansę szybkiego wyruszenia na front. Nie wyklucza to jednak istnienia zjawiska rzeczywistej dezercji. Jak było w tym przypadku? Zapewne nie uda się tego jednoznacznie ustalić.

⁸⁷ Szerzej vide choćby: A. Smoliński, 2010.

⁸⁸ Były to 3. i 4. Szwadrony 4. Pułku Ułanów – vide: S. Bayer, 1929, s. 7.

⁸⁹ Poza częścią dalej cytowanej literatury vide także: *Zarys historii wojennej*, 1930, s. 16, gdzie jednak odmiennie przedstawiono te wydarzenia.

Kossak wymaszerowawszy o świcie tego dnia ze Szczuczyna podszedł bocznymi drogami pod wieś Możejkowo, o której dowiedział się, że wraz z na boku stojącym folwarkiem mурowanym Możejkowo obsadzoną [jest – przyp. A.S.] dwoma baonami [czyli batalionami – przyp. A.S.] Warszawskiego Pułku Sowieckiego⁹⁰, 1 baonem marynarzy i kilkunastoma ckm [ciężkimi karabinami maszynowymi – przyp. A.S.] i dwiema armatami szybkostrzelnymi. Rotmistrz Kossak zaatakował śmiało bolszewików, ci jednak już przygotowani do spotkania kolumny jazdy rozpoczęli natychmiast ostrzeliwywać [tak w cytowanym tutaj źródle – przyp. A.S.] ją zarówno ogniem artyleryjskim jak i km i ręcznym [czy ręcznymi karabinami powtarzalnymi – przyp. A.S.].

Od godz. 9-ej rano tyraliera ułańska [3 i 4 Szwadrony 4 Pułku Ułanów – przyp. A.S.] z dwoma km i z dwoma działami (stare austriackie armaty z roku 1875⁹¹) borykały się z przeważającymi siłami bolszewików, których z bardzo silnej pozycji na folwarku Możejkowo trudno było wysadzić. Koło godziny 14-tej mając już kilkunastu rannych i zabitych, a spodziewając się lada moment nadejścia głównej grupy Pułku Piechoty Suwalskiego, rotmistrz Kossak pomimo silnego ognia poprowadził tyralierę ułańską do ataku na folwark Możejkowo tak raptownie i nieoczekiwanie dla wroga, że bolszewicy ogarnięci paniką opuścili najpierw folwark, a następnie wieś Możejkowo, zarażając paniką siły główne bolszewickie w Szpilkowie, co ułatwiło Suwalskiemu Pułkowi Piechoty, Szwadronowi Jazdy Województwa Mazowieckiego odrzucić siły bolszewickie aż za rzekę Lebiodę i obsadzić mosty i odpowiednie pozycje nad tą rzeką.

Ogółem wyprawa ta bolszewicka została z samego początku załamaną, przyniósłszy duże straty w ludziach, taborach itp. Wróg przez miesiąc czasu po tej bitwie nie ośmielił się Grupy Zaniemeńskiej atakować⁹².

Po powrocie do Szczuczyna szwadron prowadził intensywną działalność patrolową w celu rozpoznania ugrupowania sił wroga, aby przygotować wypad Grupy Zaniemeńskiej na Lidę. Odbył się on w dniach od 22 do 24 marca, ale wobec przewagi i silnego oporu wojsk sowieckich nie doprowadził do zajęcia tego miasta, pomimo że 16 marca wraz z Dywizjonem Jazdy Wileńskiej rotmistrza Jerzego Dąbrowskiego⁹³ szwadron rotmistrza Tadeusza Kossaka⁹⁴ pod Pińskiem odparł sowieckie ataki oraz po zwycięskich utarczkach z oddziałami Armii Czerwonej przekroczył ważną linię kolejową Baranowicze – Łuniniec.

⁹⁰ Mowa tutaj o polskojęzycznej formacji ówczesnej Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, mianowicie o 1. Warszawskim Pułku Strzelców walczącym w składzie Zachodniej Dywizji Strzeleckiej – szerzej vide: A. Smoliński, 2018b, idem, 2019d; idem, 2019b.

⁹¹ W takie bowiem mocno przestarzałe już wówczas działa uzbrojony był wtedy dowodzony przez ówczesnego por. Stanisława Kopańskiego wspomniany już wcześniej 2. Pluton 1. Konnej Baterii 1. Dywizjonu Artylerii Konnej – szerzej vide choćby: A. Smoliński, 2020a.

⁹² CAW, *Virtuti Militari*. 93–9002. Kossak Tadeusz. Wniosek 23 VII 1921 r. na odznaczenie orderem *Virtuti Militari* mjr. Tadeusza Kossaka wystawiony przez płk. Dziewulskiego byłego dowódcę Grupy Zaniemeńskiej.

⁹³ Był to antenat późniejszego 13. Pułku Ułanów Wileńskich.

⁹⁴ W znanym autorowi dokumencie archiwalnym szwadron rtm. Tadeusza Kossaka nazywany jest „5. Szwadronem 3. Pułku Ułanów.”

Kolejny wypad miał miejsce 9 i 10 kwietnia 1919 r., zaś jego celem były Ejszyszki. Szwadronem dowodził wówczas rotmistrz Stanisław książę Radziwiłł⁹⁵. Jednak wskutek braku należytej współpracy z dywizjonem z 4. Pułku Ułanów⁹⁶ zakończył się on wymuszonym odwrotem szwadronu rotmistrza Radziwiłła, zaś Ejszyszki zajęto dopiero po sukcesie polskiej ofensywy na Lidę i Wilno. Po zdobyciu w dniach 19–21 kwietnia stolicy byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego Szwadron Ułanów Województwa Warszawskiego odmaszerował do Olkiennik, gdzie do pierwszych dni czerwca pełnił służbę na polsko-litewskiej linii demarkacyjnej⁹⁷.

Podczas tych walk, mianowicie w lutym i marcu 1919 r., doszło do likwidacji szwadronów wojewódzkich i ich włączenia do pułków jazdy samodzielnej. W związku z tym formalnie stał się on 4. Szwadronem 3. Pułku Ułanów⁹⁸. Szybko jednak, gdyż już 14 maja tego roku oddział wyszedł ze składu liniowych formacji polskiej jazdy. Był to efekt rozkazu Ministerstwa Spraw Wojskowych, które zarządziło wtenczas utworzenie 7. Szwadronu Dragonów przeznaczonego na jazdę dywizyjną dla 7. Dywizji Piechoty. Powstał on poprzez przemianowanie dotychczasowego 4. Szwadronu 3. Pułku Ułanów, który pod względem ewidencji i uzupełniania nadal miał należeć do 3. Pułku Ułanów jako jego 5. Szwadron. W związku z tym szwadron rotmistrza Tadeusza Kossaka otrzymał w czerwcu rozkaz powrotu do Warszawy na odpoczynek⁹⁹. Należało ściągnąć go do stolicy, a następnie przetransportować do Piotrkowa w celu przereformowania na jazdę dywizyjną.

Dotychczasowa działalność bojowa odjeżdżającego z Frontu Litewsko-Białoruskiego oddziału tak została oceniona przez generała porucznika Stanisława Szeptyckiego: „Szwadron wojewódzki jest perłą jazdy polskiej”¹⁰⁰. Następnie generał: „[...] za wierną służbę dla Ojczyzny podziękował. Za kampanię tę, na wniosek dowódcy grupy, pułk. [Stanisława Rawicz-Dziewulskiego – przyp. A.S.] Dziewulskiego i dowódcy frontu [...] dwudziestu ośmiu dzielnych [...] chłopców otrzymało Krzyże Walecznych”¹⁰¹.

⁹⁵ Ten późniejszy kawaler Krzyża Srebrnego oraz Krzyża Złotego Orderu Wojennego *Virtuti Militari* poległ w kwietniu 1920 r. podczas wojny polsko-sowieckiej – vide: B. Dobrzyński, 1929, s. 45, 46; G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, 1997, s. 100, 273.

⁹⁶ Według Stefana Bayera (1929, s. 8) w wypadzie tym uczestniczył jedynie 2. Szwadron 4. Pułku Ułanów.

⁹⁷ CAW, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego. Oddział I, 301.7.1. Meldunek dowództwa Grupy gen. ppor. A. Listowskiego Nr 640/OP z 16 III 1919 r.; R. Gilewski, 1932, s. 19–23; Z. Gnat-Wieteska, 2003, s. 13–14.

⁹⁸ CAW, Relacje. 400.263. Stanisław Laudański, *Dzieje Pułku 3-go Ułanów (1917–1921), Tarnowskie Góry w marcu 1926 r.*; *Rozkaz L. 73 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 27 II 1919 r., pozycja 5.*

⁹⁹ T. Kossak, 1925, s. 62.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 63. Roman Gilewski (1932, s. 23) podaje, że generał stwierdził wówczas, że: „[...] szwadron wojewódzki jest perłą kawalerii polskiej.”

¹⁰¹ T. Kossak, 1925, s. 63.

Po przybyciu do Warszawy, 17 czerwca 1919 r., oddział został oficjalnie przemianowany na 2. Szwadron 2. Pułku Dragonów¹⁰² i przeniesiony na obszar administrowany przez Dowództwo Okręgu Generalnego Kraków (vide tablica genealogiczna)¹⁰³. Pierwotnie jednak, na mocy odpowiedniego jego rozkazu tymczasowo podporządkowano go 6. Dywizji Piechoty stacjonującej koło Czeladzi na Śląsku. Nadal jednak organizacyjnie należał on do 7. Dywizji Piechoty jako jej etatowa jazda dywizyjna¹⁰⁴.

Włączenie szwadronu w skład formacji jazdy dywizyjnej¹⁰⁵ spowodowało rozgoryczenie znacznej części oficerów, którzy, poza jego dowódcą, w większości pozostali w barwach 3. Pułku Ułanów, odmawiając jednocześnie wejścia do nowego, pozbawionego tradycji bojowych pułku. Podobne nastroje panowały też wśród kadry podoficerskiej i pozostałych szeregowych. Wydarzenie to tak po latach wspominał jego dowódca, rotmistrz Tadeusz Kossak:

¹⁰² Następnie był to wojenny 2. Pułk Strzelców Konnych – vide: CAW, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, Oddział I, 301.7.2. Sytuacja jazdy z dnia 15 V 1919 r.; ibidem, 301.7.3. Rozkaz szefa Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego l. dz. 529/I z 6 VI 1919 r.; ibidem, 301.7.5. Rozkaz szefa Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego l. dz. 871/I z 3 VII 1919 r.; ibidem, 301.7.16. Rozkaz szefa Departamentu I Ministerstwa Spraw Wojskowych l. dz. 228/Org. z 6 IX 1919 r.; CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Generalny Inspektor Jazdy, 300.25.6. Pismo Inspektora Jazdy Nr 012101 z 4 VI 1919 r.; CAW, Oddziały Kawalerii, 5. Pułk Strzelców Konnych, 321.35.52. Pismo szefa Dowództwa Okręgu Generalnego Kraków l. 3671 z 19 VII 1919 r.; T. Kossak, 1925, s. 63; R. Gilewski, 1932, s. 23. Szwadron ten był jednym z antenatów pokojowego 5. Pułku Strzelców Konnych.

¹⁰³ Tak podają znane autorowi oficjalne dokumenty archiwalne – vide choćby Rozkaz szefa Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego l. dz. 871/I z 3 VII 1919 r. oraz Rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych z 17 VI 1919 r. Pomimo to sprawa pierwotnej numeracji szwadronu rtm. Kossaka budzi pewne wątpliwości. Jego dowódca w swych wspomnieniach (vide: T. Kossak, 1925, s. 63) podaje, iż oddział ten otrzymał nazwę „3. Szwadronu 2. Pułku Strzelców Konnych”, co odnosi się raczej do jej ostatecznego brzmienia, jakie otrzymał on dopiero w 1920 r. – vide: Roman Gilewski (1932, s. 23–27), który opisując sytuację z połowy 1919 r. w ogóle nie przytacza jego numeru. O formacji tej jako o 2. Szwadronie 2. Pułku Dragonów po 17 VI 1919 r. pisze też Jerzy Grobicki, 1926, s. 48.

Odmiennego zdania jest natomiast Janusz Wielhorski (1970, s. 103), który twierdzi, że 4. Szwadron 3. Pułku Ułanów w czerwcu 1919 r. został przemianowany na 1. Szwadron 2. Pułku Dragonów, a zmiana jego numeru na trzeci nastąpiła dopiero 1 VI 1920 r.

¹⁰⁴ CAW, Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, 301.7.1. Rozkaz szefa Departamentu I Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 512/24 z 14 V 1919 r.; ibidem, 301.7.3. Rozkaz szefa Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego l. dz. 529/I z 6 VI 1919 r.; ibidem, 301.7.5. Rozkaz szefa Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego l. dz. 871/I z 3 VII 1919 r.; ibidem, 301.7.7. Meldunek dowódcy 7. Dywizji Piechoty l. dz. 349/I z 25 VI 1919 r.; ibidem, 301.7.10. Meldunek dowództwa 7. Dywizji Piechoty l. dz. 1202/I z 29 VII 1919 r.; ibidem, 301.7.14. Meldunek Generalnego Inspektora Jazdy Nr 11728/II z 25 VIII 1919 r.; ibidem, Rozkaz szefa Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego l. dz. 2568/I z 30 VIII 1919 r.; ibidem, 301.7.16. Rozkaz szefa Departamentu I Ministerstwa Spraw Wojskowych l. dz. 228/Org. z 6 IX 1919 r.; CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Generalny Inspektor Jazdy, 300.25.6. Pismo Inspektora Jazdy Nr 012101 z 4 VI 1919 r.; CAW, Oddziały Kawalerii, 5. Pułk Strzelców Konnych, 321.35.52. Pismo Dowództwa Okręgu Generalnego Kraków l. 3671 z 19 VII 1919 r.; T. Kossak, op. cit., s. 63–75; R. Gilewski, op. cit., s. 23.

¹⁰⁵ Ostatecznie 6 IX 1919 r. oddział stał się 2. Szwadronem 2. Pułku Strzelców Konnych. W czerwcu 1920 r. przemianowane go na 3. Szwadron II Dywizjonu (wojennego) 2. Pułku Strzelców Konnych – vide: A. Smoliński, 1999a, s. 289. Ponadto vide idem, 2001.

Przemiana ta zgnębiła nas wszystkich, pomimo moich próśb, by nadal razem dzielić losy, nie opuszczać żołnierzy i szwadronu, wystąpili ze składu tegoż: rotm. [Stanisław książę – przyp. A.S.] Radziwiłł, por. Zygmunt Borkowski, por. Szeliski, por. Stanisław Szczucki¹⁰⁶. Co do mnie, przed wymarszem na front śląski żegnając się z oddziałem, zaręczyłem mu, że postaram się jak najprędzej doń powrócić, rezygnując ze stanowiska oficera sztabowego. Zobowiązania tegoż wkrótce dotrzymałem. Tak więc [...] szwadron [...] opuszczony przez większość swoich oficerów pomaszzerował na Śląsk, pod dowództwem jednego oficera [...] Kazimierza Bejzyna [porucznika – A.S.] – prawda, że wyjątkowo zdolnego, energicznego i oddanego szczerze szwadronowi¹⁰⁷.

Wydarzenia te nie stanowiły końca dziejów oddziału organizowanego i dowodzonego przez rotmistrza Tadeusza Kossaka. Odnosząc liczne sukcesy walczył on bowiem aż do zakończenia wojny polsko-sowieckiej, stając się ostatecznie jednym z antenatów pokojowego 5. Pułku Strzelców Konnych. Do samego też końca w jego szeregach pozostał młodszy z bliźniaków Kossaków¹⁰⁸. Warto tutaj również podkreślić, iż mimo swego niemłodego już przecież wieku oficer ten wykazał się przedsiębiorczością, dużą wytrzymałością na trudy wojenne oraz sporymi umiejętnościami wojskowymi. W jego opinii służbowej sporządzonej w październiku 1920 r. – po awansie na majora kawalerii – napisano: „Posiada dostateczne uzdolnienie, wiadomości i doświadczenie wojskowe. Orientuje się i decyduje nieco powoli lecz dosyć dobrze. Wskutek innych zalet będzie dobrze wpływał na wojskowe wychowanie oficerów”¹⁰⁹.

Ponadto w jego karcie bojowej znalazło się sporo akcji zakończonych niewątpliwym sukcesem. Jak to już wspomniano, za jedną z nich, mianowicie za rozbicie 8 marca 1919 r. sił sowieckich pod Możejkwem, został nawet przedstawiony przez pułkownika Rawicz-Dziewulskiego oraz generała Szeptyckiego do odznaczenia Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*¹¹⁰. Niestety, wniosek ten nie został pozytywnie rozpatrzony przez kapitułę orderu i Tadeusz Kossak ostatecznie nie był jego kawalerem¹¹¹. Dlaczego? Trudno dzisiaj odpowiedzieć na to pytanie¹¹².

¹⁰⁶ Był to urodzony 20 VII 1892 r. Stanisław Henryk Szczucki, który w 1922 r. w stopniu por. (ze starszeństwem z 1 VI 1919 r.) służył w Pułku 3. Ułanów – vide: *Lista starszeństwa oficerów zawodowych...*, s. 168.

¹⁰⁷ T. Kossak, 1925, s. 62.

¹⁰⁸ Wojciech Kossak urodził się kwadrans przed północą dnia 31 XII 1856 r., a Tadeusz, jak to wspomniano, po północy 1 I 1857 r. – vide: K. Olszański, 1994, s. 33–34.

¹⁰⁹ CAW, Akta Personalne. 7701. Kossak Tadeusz. Opinia gen. ppor. i Głównego Instruktora Kawalerii A. Serdy z października 1920 r.

¹¹⁰ T. Kossak, 1925, s. 49. Sam zainteresowany nie twierdzi, jakoby miał być kawalerem tego orderu. Wspomina jedynie o „zaszczytce bycia podanym [...] do krzyża *Virtuti Militari*.” Natomiast Kazimierz Olszański (vide: idem, op. cit., s. 215) niesłusznie pisze, iż Tadeusz Kossak był jednak nim nagrodzony.

¹¹¹ Vide choćby: G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, 1997.

¹¹² W aktach dotyczących Orderu Wojennego *Virtuti Militari* zachował się list mjr. Tadeusza Kossaka z 15 II 1923 r. skierowany do Kapituły Orderu *Virtuti Militari*, w którym pisze on, że o jego odznaczenie Krzyżem Srebrnym wnioskował zarówno płk. Stanisław Rawicz-Dziewulski,

Po zawarciu pokoju z Sowiecami major Tadeusz Kossak 3 października 1920 r. został oddany do dyspozycji Ministerstwa Spraw Wojskowych, które – na krótko – 6 października wyznaczyło go na stanowisko dowódcy Szwadronu Zapasowego 5. Pułku Ułanów. Ostatecznie jednak od 30 października 1920 r. do 1 maja 1921 r. dowodził Szwadronem Zapasowym („Kadrą”) 11. Pułku Ułanów. Jednak z powodu osiągnięcia 64 roku życia 21 września 1920 r. złożył podanie o zwolnienie ze służby wojskowej. W związku z tym został urlopowany, a potem – w 1922 r. – przeniesiony najpierw do rezerwy, a następnie w stan spoczynku. Wyjechał na Śląsk Cieszyński, gdzie dzierżawił majątek państwowy Górki Wielkie w powiecie skoczowskim.

Poza wspomnianym już wcześniej Krzyżem Walecznych, a także innymi odznaczeniami, major Tadeusz Kossak był także kawalerem Krzyża Oficerskiego Orderu Odrodzenia Polski. Ponadto Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Ignacy Mościcki zarządzeniem z 9 listopada 1932 r. przyznał mu Medal Niepodległości¹¹³.

Genealogia 7 Szwadronu Dragonów – a następnie 2 Szwadronu 2 Pułku Dragonów

2 Szw. 2 Pułku Dragonów	----- 17 VI 1919 r.
7 Szwadron Dragonów	----- 14 V 1919 r.
4 Szw. 3 Pułku Ułanów	----- 4 III 1919 r.
Szw. Ułanów Woj. Warszawskiego*	----- 12 XI 1918 r.
Szw. Województwa Warszawskiego*	----- początek XI 1918 r.

* Inaczej Mazowieckiego.

Źródło: opracowanie własne autora. Vide także: A. Smoliński, 1999, s. 289; idem, 2001, s. 95; idem, 2003, s. 251.

jak i dowódca Frontu Litewsko-Białoruskiego gen. broni Stanisław Szeptycki. W związku z tym pytał, czy odznaczenie to zostało mu przyznane oraz czy wniosek w ogóle był rozpatrywany – vide: CAW, Virtuti Militari. 93-9002. Kossak Tadeusz. List mjr. rezerwy Tadeusza Kossaka z 15 II 1923 r. do Kapituły Orderu Virtuti Militari.

¹¹³ CAW, Akta Personalne. 7701. Kossak Tadeusz. Arkusz ewidencyjny; ibidem, Rozkaz szefa Oddziału V Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego № 10570/V. pf.G.1 z 3 X 1920 r.; ibidem, Rozkaz szefa Oddziału V Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych l. dz. 62745 z 6 X 1920 r.; ibidem, Depesza dowódcy 7 Dywizji Piechoty do szefa Oddziału V Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z 28 X 1920 r.; ibidem, Pismo szefa Sekcji Jazdy Departamentu I Ministerstwa Spraw Wojskowych l. dz. 566408/J z 30 X 1920 r.; CAW, Medal Niepodległości. 9 listopada 1932 r. Kossak Tadeusz. Wniosek Podkomisji byłego III Korpusu Wojska Polskiego Komisji Formacji Polskie na Wschodzie Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (Wniosek Nr 20/559) dla Tadeusza Kossaka; ibidem, Wniosek Podkomisji Śląskiej Komisji Odznaczeń z 7 XII 1931 r. o nadanie Tadeuszowi Kossakowi Krzyża Niepodległości z Mieczami.

1. Szwadron Jazdy Ziemi Łowickiej rotmistrza Wojciecha Kossaka

Zupełnie odmiennie potoczyły się natomiast losy szwadronu formowanego przez drugiego z braci, mianowicie Wojciecha Kossaka. Obowiązkową służbę wojskową odbył on w armii austro-węgierskiej w latach 1876–1877 r. jako jednoroczny ochotnik (Einjahrigfreiwilliger) w 1. Regimentzie Ułanów generała Brudermanna¹¹⁴. Jako oficer rezerwy kawalerii austriackiej brał udział w I wojnie światowej. Od 1 lipca 1914 r. do 1 maja 1915 r. był oficerem ordynansowym w sztabie I Korpusu 1. Armii generała Victora Dankla. Następnie do 1 września 1915 r. taką samą funkcję pełnił w dowództwie 45. Dywizji Piechoty, po czym już do końca Wielkiej Wojny, mianowicie do 1 października 1918 r. służył w Kwaterze Prasowej Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej. Dymisję z szeregów tej armii otrzymał 1 listopada tego roku.

Jednak jego sława malarza batalisty oraz osobiste kontakty towarzyskie wśród ówczesnych elit cesarsko-królewskiej, i nie tylko, arystokracji¹¹⁵, a także wspomniane powyżej przydziały służbowe spowodowały, iż praktycznie nie uczestniczył w bezpośrednich działaniach frontowych¹¹⁶. Stąd też jego

¹¹⁴ W swoich wspomnieniach Wojciech Kossak tak wspominał służbę w tym regimentzie austro-węgierskiej kawalerii (Vide: idem, 1971, s. 65): „Służba wojskowa w ułanach, w pułku rdzennie polskim, bo krakowskim, odkryła we mnie zapalonego żołnierza. Jeźdźcem byłem dobrym od urodzenia, jak każdy Polak pełnej krwi. Pułk mój, w jedenaście lat po wojnie austro-pruskiej, gdy do niego wstąpiłem miał wielu oficerów i podoficerów, uczestników wojny z 1866 roku. Nawet koni wiele było jeszcze w pułku znających znoje wojenne, jednak wyłącznie tylko siwych, co by dowodziło, że staropolskie przysłowie ‘kto nie miał siwego, nie miał dobrego’ jest odwieczną prawdą. [...] Doświadczenie, znajomość komendy i sygnałów trąbki takiego osiwałego w służbie weterana jest zdumiewające, ale też polski materiał kawalerski w ludziach i koniach jest jedyny na świecie. Wolny od szowinizmu, to co mówię, słyszałem z ust obcych a kompetentnych w otoczeniu tak samo cesarza Franciszka Józefa, jak i cesarza Wilhelma. Pułkownicy austriaccy, dostając pułk galicyjski pod swoją komendę, osiągają swój ideał i nie znajdzie się ani jeden, bez względu na jego sympatie rasowe [narodowe – przyp. A.S.], który by mi w tym, co mówię, zarzucił przesadę. Gdy wstąpiłem do pułku [...] poznałem polskiego żołnierza takim, jakim był pod Wagram, Somosierrą i Wawrem, to znaczy po kilkunastu latach służby wojskowej. [...] Zostałem w pułku jeszcze k.k. [czyli cesarsko-królewskie – przyp. A.S.] tradycje: bezdenną pogardę dla elementu cywilnego, wielkie mniemanie o wyższości armii ponad wszystkie stany i zanik poczucia narodowego.” Niestety, jak się wydaje, części z tych „tradycji” rtm. Wojciech Kossak nie potrafił się wyzbyć także podczas służby w Wojsku Polskim, co zapewne miało także pewien wpływ na losy dowodzonego przez niego w końcu 1918 r. szwadronu wojewódzkiego. Sporo ciekawych oraz jednocześnie ważnych informacji o specyficznych cechach kawalerii armii austro-węgierskiej znaleźć też można we wspomnieniach późniejszego generała Wojska Polskiego Romana Żaby – vide: idem.

¹¹⁵ Poza częścią wcześniej cytowanej literatury vide także: W. Kossak, 1971.

¹¹⁶ Vide wspomnienia Augusta hrabiego Krasickiego (vide: idem, 1988, s. 462), który pod datą 6 VII 1916 r. (Warszawa) zapisał: „W teatrze spotkałem Wojciecha Kossaka i odprowadziłem go do Pałacu Błękitnego, gdzie szedł na herbatę do księżnej M. Lubomirskiej. Kossak mówił, że w najkrótszym czasie wybiera się do Legionów, o których się z entuzjazmem wyrażał. Mówił, że jedzie do niego kurier od ces.[arza Niemiec – przyp. A.S.] Wilhelma, domyślając się, że to jest wezwanie do przyjazdu, wyjechał z Krakowa żeby się rozminąć i zyskać na czasie.” Vide także: 1988, s. 76, 91.

kwalifikacje dowódcze stały na znacząco niższym poziomie niż młodszego brata, Tadeusza. Był bowiem, pomimo własnego przekonania, znacznie lepszym malarzem jak żołnierzem¹¹⁷.

Do Wojska Polskiego, w stopniu rotmistrza, formalnie przyjęto go bezpośrednio z Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej¹¹⁸ na mocy Reskryptu Rady Regencyjnej z dnia 5 listopada 1918 r., choć Wojciech Kossak twierdził, że w szeregach Wojska Polskiego znalazł się już 1 listopada. Jak to bowiem wynika z oficjalnych dokumentów dotyczących tego oficera od tego dnia aż do 1 grudnia 1918 r. pełnił funkcję adiutanta ówczesnego szefa Sztabu Generalnego generała porucznika Tadeusza-Jordan Rozwadowskiego. Następnie od 1 grudnia 1918 r. do 1 lutego 1919 r. był „komendantem Szwadronu Jazdy Łowickiej”¹¹⁹.

Organizacja formowanego przez rotmistrza Wojciecha Kossaka 1. Szwadronu Jazdy Ziemi Łowickiej¹²⁰ rozpoczęła się 13 listopada 1918 r. w Łowiczu, w koszarach przy ówczesnej ulicy Podrzecznej, niemal natychmiast po odebraniu miasta z rąk władz niemieckich¹²¹. Jednakże oficjalny rozkaz szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego L. 17 ukazał się dopiero dwa dni później. Napisano w nim: „[...] rozkazuję przystąpić do tworzenia w powiecie błońskim Szwadronu Jazdy Województwa Łowickiego. Dowództwo szwadronu powierza się rotmistrzowi Wojciechowi Kossakowi”¹²². Wynika więc z tego, że funkcję tę otrzymał on w momencie, gdy formalnie był jeszcze adiutantem szefa Sztabu Generalnego. Być może więc pierwszym „komendantem” tego szwadronu lub jedynie pełniącym obowiązki jego „komendanta”, był pochodzący z dawnej Armii Rosyjskiej a następnie z I Korpusu Polskiego w Rosji – wspomniany już – porucznik kawalerii Roman Goebel, który po pewnym czasie przekazał dowodzenie rotmistrzowi Kossakowi, a następnie wziął udział w tworzeniu

¹¹⁷ Vide: CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Karta służbowa Wojciecha Kossaka z 9 X 1919 r.; ibidem, Kossak Wojciech Karta kwalifikacyjna dla Komisji Weryfikacyjnej; W. Kossak, *Listy do żony i przyjaciół (1883–1942). Tom II: lata 1908–1942...*, s. 145 i passim; K. Olszański, 1994, s. 209–213.

¹¹⁸ Nominację oficerską na leutnanta kawalerii Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej otrzymał w 1877 r. Natomiast rotmistrzem był od 1 VIII 1914 r. ze starszeństwem z 1 XI 1913 r.

¹¹⁹ CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Karta kwalifikacyjna dla Komisji Weryfikacyjnej; ibidem, Rozkaz szefa Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wojskowych № 54698 z 3 I 1920 r.; *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych* Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 40.

¹²⁰ W literaturze przedmiotu używa się nazwy „Szwadron Łowicki”, a w dokumentach archiwalnych często występuje on jako „Szwadron Błoński” oraz pod nazwą: „Szwadron Jazdy Województwa Łowickiego”, a także jako „1 Szwadron Jazdy Ziemi Łowickiej.” Oficjalna i prawidłowa nazwa oddziału zastosowana w tekście tego artykułu pochodzi z pieczęci oddziałowej.

¹²¹ Z odpowiedzi Eugeniusza Piaseckiego na ankietę Wojskowego Biura Historycznego przedstawiającej przebieg rozbrojenia w Łowiczu, [w:] *Listopad 1918 roku we wspomnieniach i relacjach...*, s. 183.

¹²² CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Rozkaz szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego L. 17 z 15 XI 1918 r.

kolejnej formacji jazdy wojewódzkiej, mianowicie Szwadronu Ułanów Województwa Siedleckiego¹²³.

Ówczesne Mazowsze nie było najdogodniejszym obszarem do tworzenia wojska. Niepokoje na wsi¹²⁴ oraz inspirowane przez rodzimych komunistów¹²⁵ i lewicę konflikty społeczne utrudniały proces odtwarzania struktur odradzającego się państwa i jego armii, która również – głównie zaś służący w jej szeregach szeregowi – niemal od początku swego istnienia stała się obiektem zainteresowania radykalnych ugrupowań lewicowych¹²⁶. Poza tym organizowane wówczas oddziały Milicji Ludowej¹²⁷ często wykorzystywane

¹²³ Tym samym nie mógł być on, jak chcą tego niektórzy autorzy piszący o dziejach kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej, pierwszym dowódcą Szwadronu Ułanów Województwa Mazowieckiego (Warszawskiego) formowanego przez młodszego z braci Kossaków. Tezę taką lansuje Jerzy S. Wojciechowski, 2014, s. 22.

¹²⁴ Vide chociażby: Raport polityczno-informacyjny Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 30 XII 1918 r. o sytuacji w Okręgach: Warszawskim, Kieleckim, Krakowskim – vide: M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, Warszawa-Pułtusk 1999/2000, s. 17, gdzie podano: „We wsi Kadzidło w pow. Ostrołęckim chłopci urządzili zebranie celem naradzenia się nad rozbrajaniem milicji i straży leśnej. Chłopci byli uzbrojeni w karabiny. We wsi gęsta strzelanina. [...] Komenda Milicji Ludowej zawiadamia, że majątek Jelonki został opanowany przez robotników [rolnych – przyp. A.S.] domagających się puszczenia [uruchomienia – przyp. A.S.] fabryki, cegielni i odszkodowania wojennego [...] i chcą założyć pierwszy folwark komunistyczny. Jest ich około 300 ludzi.” Ponadto vide również: Raport polityczno-informacyjny Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 4 I 1919 r. o sytuacji w Okręgach: Warszawskim, Łódzkim, Krakowskim, Kieleckim – vide: ibidem, s. 21, gdzie odnotowano: „Ruch bolszewicki w gminie Jeziorna. Od dłuższego czasu we wsiach gminy Jeziorna daje się zauważyć ferment o charakterze bolszewickim. Głównym agitatorom jest niejaki Lewandowski Michał, który w swoim posiadaniu ma znaczną ilość broni. Z jego to przyczyny i z jego udziałem jest popełniane szereg gwałtów, jak zakazywanie pracy, usunięcie kaprała policji, sekwestr produktów itd.” Vide także: P. Stawecki, 1961; J. Odziemkowski, 1988; idem, 1996.

¹²⁵ Nie należy bowiem zapominać, że rodzimi komuniści spod znaku Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, co do zasady, byli przeciwni istnieniu niepodległego i całkowicie suwerennego – narodowego – państwa polskiego. Dopuszczali oni jedynie istnienie jakiegoś quasi państwowego tworów stanowiącego integralną część szerszej federacji komunistycznych państw (republiki sowieckich) kierowanych przez rosyjskich bolszewików, które miały być jednym z efektów europejskiej rewolucji komunistycznej – szerzej vide: K. Trembicka, 2014. Vide także: M. Krzysztofiński, 2017; E. Czapiewski, 2017 oraz: A. Smoliński, 2019b.

¹²⁶ Raport polityczno-informacyjny Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 1 I 1919 r. o sytuacji w Okręgach: Krakowskim, Lubelskim, Kieleckim, Warszawskim – vide: M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, Warszawa-Pułtusk 1999/2000, s. 20, gdzie podano: „O[kręg – przyp. A.S.] G[eneralny – przyp. A.S.] Warszawski. Została znaleziona przez żołnierzy cała paka odezw komunistycznych nawołujących przeciwko oficerom.” Ponadto vide także: J. Kowalski, F. Falicka, Sz. Zachariasz, (red.), 1953; A. Miodowski, 2004; K. Zieliński, 2013.

¹²⁷ Zgodnie z opublikowanymi 5 XII 1918 r. *Przepisami o organizacji Milicji Ludowej* była to formacja – przynajmniej w zamyśle ówczesnych władz – przeznaczona „Dla ochrony i zapewnienia spokoju i bezpieczeństwa ludności miast i wsi oraz walki ze wszelkimi przejawami bezładu społecznego, dla przeprowadzania zarządzeń władz państwowych [...]”. Miała to być siła zorganizowana na wzór wojskowy, jednolicie umundurowana oraz uzbrojona i skoszarowana, ale zależna od ministra spraw wewnętrznych – vide: *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 19 z 14 XII 1918 r.*, pozycja 53.

były jako argument siły w toczących się wtedy sporach politycznych¹²⁸, przy czym kontrolę nad nimi próbowali przejąć także rodzimi komuniści¹²⁹. Działanie w takiej rzeczywistości wymagało taktu i politycznego umiaru¹³⁰. Tymczasem rotmistrz Wojciech Kossak nie ukrywał swych krytycznych poglądów na temat rządów polskiej lewicy niepodległościowej oraz osoby Tymczasowego Naczelnika Państwa – Józefa Piłsudskiego. Poza tym zachował też sporo niekorzystnych cech wojskowego sposobu życia, które wyniósł z wcześniejszej służby w kawalerii Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej. Wydaje się, iż taka postawa wywarła wpływ na późniejsze wydarzenia związane z dziejami tworzonego przez niego szwadronu.

W Łowiczu w tym czasie powstawał również 2. Szwadron 2. Pułku Ułanów¹³¹. W związku z tym, najprawdopodobniej w końcu listopada, oddział przeniesiono z Łowicza do Błonia pod Warszawą. Tam nadal trwały prace nad jego organizacją. Kadre szwadronu stanowili głównie żołnierze pochodzący z byłego I Korpusu Polskiego. Natomiast ochotnicy rekrutowali się w znacznej części spośród młodzieży ziemiańskiej. Tak w 1926 r., jak się wydaje – dość obiektywnie, napisał o nich oraz o ich dowódcy, a także o początkach historii szwadronu pierwszy dziejopis Pułku 3. Ułanów major Stanisław Laudański:

¹²⁸ Tak przynajmniej była ona odbierana przez część współczesnych, w tym również przez wojskowych osobiście zaangażowanych wówczas w niełatwy proces formowania Wojska Polskiego – szerzej vide: Konrad Maciejewski (vide: 2015, s. 114), który 27 XI 1918 r. odnotował: „[...] mówiono, że bojowcy PPS-u biją na ulicy [Warszawy – przyp. A.S.] żołnierzy i siłą zrywają korony z orzełków. W ogóle bojówki poczynały sobie coraz zuchwalej. Doszło do tego, że kiedy sprowadzaliśmy do koszar karabiny (systemu Mausera), wozy musiał eskortować cały pluton żołnierzy z nabitą bronią. W nocy napadli na wartownika przed koszarami, posypały się strzały, zaalarmowano cały batalion, więc dowództwo uzbroiło część żołnierzy i rozesłało patrole w pobliże pałaca Mostowskich. Strzelanina i niepewność trwały aż do rana.” W innym zaś miejscu pod datą 4 I 1919 r. (vide: *ibidem*, s. 131) zapisał: „[...] ulicami [Warszawy – przyp. A.S.] jeździły opancerzone samochody z kulomiotami gotowymi do strzału, kroczyły robotnicze pochody z czerwonymi sztandarami, przed którymi trzeba było – kazali – zdejmować nakrycia głowy lub maszerowała czerwona milicja w czarnych, długich płaszczach pod komendą wojskowych instruktorów.” Ponadto vide także: J. Szymański, A. Tuliński (oprac.), 2020.

¹²⁹ Raport polityczno-informacyjny Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 4 I 1919 r. o sytuacji w Okręgach: Warszawskim, Łódzkim, Krakowskim, Kieleckim – vide: M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, Warszawa-Pułtusk 1999/2000, s. 22, gdzie stwierdzono: „Komuniści w Milicji Ludowej. W ostatnich czasach z polecenia partii komunistycznej duża ilość jej członków zapisuje się do Milicji Ludowej.” Ponadto vide także: F. Składkowski Sławoj, 2003.

¹³⁰ Rtm. Wojciech Kossak nie potrafił się również wyzbyć swoich wcześniejszych przyzwyczajeń, jak chociażby częstego bywania w drogich lokalach, co wśród części ochotników, a tym bardziej funkcjonariuszy Milicji Ludowej, na pewno nie przysparzało mu autorytetu i popularności – vide choćby dziennik Harrego hrabiego Kesslera, (2018, s. 99), który pod datą 24 XI 1918 r. (Warszawa) napisał: „Śniadanie jem u Langnera [jedna z bardziej popularnych ówczesnych warszawskich restauracji należąca do znanego handlarza winem i towarami kolonialnymi Edmunda Langnera – przyp. A.S.]. Nadworny malarz cesarza [Niemiec Wilhelma II – przyp. A.S.] Wojciech Kossak, który teraz lata tutaj w mundurze polskiego rotmistrza [...] siedział przy stoliku obok [...]”

Poza tym jego częstą obecność w Warszawie determinowało również uczestnictwo w pracach Komisji Ubiorczej działającej przy Ministerstwie Spraw Wojskowych. W efekcie tego nie zawsze w należyty sposób mógł pełnić służbę dowódcy szwadronu.

¹³¹ W. S. Herkner, 1929, s. 16; A. Dobroński, 1992, s. 29; *idem*, 1993, s. 8.

Szwadron Błoński, inaczej zwany Szwadron Województwa Łowickiego, był sformowany przez znanego artystę malarza, rotmistrza Wojciecha Kossaka, który w tym czasie porzucił pędzel i paletę dla szabli i konia. Ten szwadron składał się przeważnie z młodzieży obywatelskiej, której zapal do służby wojskowej dość szybko ostygł, pomimo, że nie była ona dla nich zbyt uciążliwa. Była to młodzież o dobrych chęciach, lecz jako przyzwyczajona do wygod, mało odporna na niezwykle dla niej warunki życia koszarowego. Dowódca szwadronu, człówek wysoce kulturalny i europejski, przy tym gorący patriota, wstał do szeregów wojska z pobudek głównie romantycznych, nie zdając sobie dokładnie sprawy, jak trudnym było w warunkach ówczesnych zadanie dowódcy ochotniczego, samodzielnego oddziału. Szwadron był rozkwaterowany w fabrycznej miejscowości w pobliżu takiego przemysłowego ośrodka, jakim jest Żyrardów. Miejscowe sfery robotnicze niechętnym okiem patrzyły na to 'pańskie' wojsko. Gdy zaś rotmistrz Kossak począł interweniować w strajkach fabrycznych organizacje lewicowe wraz z Milicją Ludową postanowiły szwadron rozbroić¹³².

Stan liczebny 1. Szwadronu Jazdy Ziemi Łowickiej oraz jego zmiany w drugiej połowie grudnia 1918 r. przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Zmiany stanu liczebnego 1. Szwadronu Jazdy Ziemi Łowickiej w okresie od 16 do 31 grudnia 1918 r.

Stan ogólny („żywnościowy”)			Stan bojowy			Konie		Wozy	Kuchnie polowe	Samochody	Karabiny	Lance	Szable	Rewolwery
						Wierzchowe	Pociągowe							
Raport poranny z 16 grudnia 1918 r.														
7	13	110	5	13	87	----	----	5	1	1 ¹	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 17 grudnia 1918 r.														
7	13	110	5	13	87	71	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 18 grudnia 1918 r.														
7	13	110	5	13	87	71	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 19 grudnia 1918 r.														
7	13	110	5	13	87	72	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 20 grudnia 1918 r.														
7	13	110	5	13	87	72	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 21 grudnia 1918 r.														
7	13	110	5	13	87	72	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 22 grudnia 1918 r.														
8	13	116	5	13	94	72	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 23 grudnia 1918 r.														
8	13	116	5	13	94	73	8	5	1	1	114	75	Brak	Brak
Raport poranny z 29 grudnia 1918 r.														
8	15	114	5	13	94	73	8	5	1	1	104 ²	75	Brak	Brak

¹³² CAW, Relacje. 400.263. Stanisław Laudański, Dzieje Pułku 3-go Ułanów (1917–1921), Tarnowskie Góry w marcu 1926 r.

Raport poranny z 30 grudnia 1918 r.														
8	15	114	5	13	94	73	8	5	1	1	104	75	Brak	Brak
Raport poranny z 31 grudnia 1918 r.														
8	15	118	5	13	98	74	8	5	1	1	104	75	Brak	Brak

Uwaga: 1. Był to prywatny samochód osobowy Wojciecha Kossaka; 2. Ubytek karabinów to efekt zająć, do których doszło w 1. Szwadronie Jazdy Ziemi Łowickiej dnia 24 XII 1918 r. Szerzej na ten temat vide w dalszej części tekstu.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie: CAW, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego. Stany liczebne, 301.31.1. Raporty poranne dowództwa 1. Szwadronu Jazdy Województwa Łowickiego za czas od 16 do 31 XII 1918 r.

Z powyższych danych wynika, że w drugiej połowie grudnia 1918 r. stan liczebny – żywnościowy – 1. Szwadronu Jazdy Ziemi Łowickiej był już ustalony, gdyż ustał masowy napływ ochotników. Jednak braki w koniach oraz w zapatrzeniu materialnym (to dotyczyło głównie broni strzeleckiej odpowiedniej dla jazdy, mianowicie karabinków i rewolwerów) a także całkowity brak szabel, uniemożliwiały odpowiednie szkolenie i szybkie osiągnięcie przez oddział gotowości bojowej.

Pomimo istniejących braków w wyekwipowaniu i wyszkoleniu, 22 grudnia szwadron złożył w Błoniu przysięgę połączoną z nabożeństwem w miejscowym kościele, zbliżał się bowiem termin jego odejścia na front. Był to wynik rozkazu szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, który na dzień 19 grudnia wyznaczył mu termin osiągnięcia gotowości marszowej¹³³.

Plany te pokrzyżował zatarg z miejscowym oddziałem Milicji Ludowej. Jego bezpośrednią przyczyną, poza kwestiami wskazanymi powyżej, były różnice w poglądach politycznych na temat ustroju niepodległej Polski. Ponadto stan dyscypliny w 1. Szwadronie Jazdy Ziemi Łowickiej pozostawiał wiele do życzenia, za co pewną odpowiedzialność ponosił niewątpliwie sam jego dowódca¹³⁴. Efektem tej sytuacji była nieudana próba rozbrojenia szwadronu, która miała miejsce 24 grudnia 1918 r. Dokonali jej ludzie związani z Polską Partią Socjalistyczną oraz z podległą jej Milicją Ludową. Do wypadków tych doszło podczas służbowego wyjazdu rotmistrza Wojciecha Kossaka do Krakowa, Przemysła i Lwowa po rzędy końskie dla szwadronów obydwu braci Kossaków. Funkcję dowódcy pełnił wtenczas porucznik Aleksander Łubieński.

Sam zainteresowany tak opisywał to wydarzenie w liście do żony:

Pewnie już wiesz z gazet, że podczas mojej nieobecności banda bolszewików w sile 120 uzbrojonych ludzi, o świcie, z pomocą zdrajców w samym szwadronie, wtargnęła do koszar i do kwater oficerskich i trzymając rewolwery do strzału każała wydać broń. Sterroryzowani rekruci nie stawiali oporu, oficerowie mając lufy

¹³³ CAW, Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, 301.7.150. Rozkaz szefa Sztabu Generalnego WP Nr 01147 z 19 XII 1918 r.; CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Pismo Nr 210 dowództwa 1. Szwadronu Jazdy Ziemi Łowickiej z 22 XII 1918 r. do Bronisława Gembarzewskiego Dyrektora Muzeum Narodowego; W. Kossak, 1985, s. 206 – List Nr 930.

¹³⁴ W. Kossak, 1985, s. 208 – List Nr 931.

przy czole tak samo. Na szczęście jeden z ułanów, przytomny [...] krzyknął: ‘Samochód pancerny jedzie z Warszawy!’ Na to wszystko w nogi, ułani za broń swoją i z tych bandytów 30, pobiwszy srodze zatrzymali.

Strat nie było żadnych, ale sam fakt wystarczył, aby Piłsudski, który z tymi bandytami trzyma i proteguje [...] raptem lojalny szwadron błoński rozwiązuje [...]. To że ja byłem właśnie nieobecny, ratuje mnie od wszelkiej odpowiedzialności. [...] Naturalnie, że historia jest niemiła, jedni mówią, co mnie cenia, że bolszewiki skorzystali z tego, że Kossaka wysłano po siodła, a drudzy mówią, że nie było dostatecznie energicznych zarządzeń, aby się przed tym ustrzec. Jedni i drudzy mają rację. [...] Formowanie szwadronu wśród gniazda bandyckiego, jak Żyrardów, Grodzisk i Leszno¹³⁵, z rekrutów nie umiejących nawet strzelać było nonsensem takim jak trzymać szkołę w palącym się budynku¹³⁶.

Znacznie spokojniejszy oraz bardziej obiektywny był natomiast oficjalny meldunek, jaki 27 grudnia na ten temat złożyło dowództwo szwadronu. Podobny w tonie był też raport napisany przez rotmistrza Wojciecha Kossaka dnia 1 stycznia 1919 r. Z dokumentów tych wynika, iż po rozbrojeniu warty dokonano rewizji kwater oficerskich, po czym zwrócono broń szwadronowi. Zginęło jednak jedno siodło oraz kilka karabinów. „Wyprawa” zorganizowana w celu odzyskania skradzionej broni zakończyła się fiaskiem. W efekcie tego zajścia w Błoniu i okolicach ogłoszono stan wojenny¹³⁷.

Tak zaś wydarzenia te opisał wspomniany wcześniej major Laudański:

[...] w noc wigilijną, korzystając z tego, że dowódca i wszyscy oficerowie wyjechali na urlopy świąteczne, przy czym niektórzy samowolnie. Po obfitych wigilijnych libacjach cały szwadron zasnął snem świątecznym, zapomniawszy rozstawić warty. Skutkiem tego było, że bojowe organizacje robotnicze i członkowie Milicji Ludowej w przebraniu nie mieli wielkiej trudności w zagarnięciu broni, co też dyskretnie uczynili, nie wywołując alarmu.

¹³⁵ Wojciech Kossak w taki sposób określił duże skupiska ludności robotniczej.

¹³⁶ W. Kossak, 1985, s. 207–208 – List Nr 931. Jest rzeczą dość charakterystyczną, że wydarzenia te zostały zupełnie pominięte we wcale interesujących wspomnieniach Wojciecha Kossaka – vide: W. Kossak, 1971, s. 319 i passim. W kontekście procesu odzyskiwania niepodległości przez Polskę oraz formowania odrodzonego Wojska Polskiego pisze on bowiem jedynie o odzyskiwaniu i ochronie poniemieckich magazynów wojskowych, które jesienią 1918 r. znajdowały się w Warszawie i okolicy.

¹³⁷ P. Stawecki, 1961, s. 137, 141–142.

Natomiast płk dypl. Jerzy Grobicki, znawca dziejów jazdy Wojska Polskiego, w jednym ze swoich opracowań napisał: „Nie trzymany w odpowiednich korbach i słabo szkolony [szwadron – przyp. A.S.] nie potrafił się oprzeć w grudniu 1918 r. zwyrodniałemu wybrkowi pewnej grupy demagogicznie opętanej młodzieży, która uważała za stosowne rozbroić ‘reakcyjne wojsko’ i dokonała tego przy pomocy nocnego napadu na koszary, w których szwadron był zakwaterowany. Pomimo wyjaśnienia w krótkim czasie przykrego incydentu i oddania zabranej broni, szwadron nie mógł już dalej egzystować jako samodzielna jednostka, został więc rozwiązany i porozdzielany na inne oddziały kawalerii” – vide: idem, 1932, s. 106.

Po tym fakcie został wysłany 28 XII 1918 r. pluton 2-go Szwadronu Pułku 3 Ułanów do Błonia dla objęcia garnizonu pod dowództwem wachmistrza Mouwalda. Robotnicy zwrócili mu broń szwadronu wojewódzkiego dobrowolnie¹³⁸.

Jednym ze skutków tych wydarzeń była kara 14 dni aresztu średniego, która na mocy postanowień „Dyscyplinarnych przepisów karnych dla armii polskiej” 27 grudnia wymierzona została plutonowemu Aleksandrowi Golenko. Podoficerowi temu zarzucono bowiem „niedozór nad wartą”, co miało być bezpośrednią przyczyną takiego ich przebiegu¹³⁹.

Nie był to jednak finał całej sprawy. Miała ona zbyt poważny charakter, aby wystarczyły zwyczajne środki dyscyplinarne. Dlatego też dnia 28 grudnia 1918 r. ukazał się rozkaz Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego następującej treści:

Z powodu zajścia w szwadronie wojewódzkim w Błoniu [...], gdzie wskutek braku odpowiednich zarządzeń dla zabezpieczenia i służby wewnętrznej możliwe było, że tłum z setki ludzi był w stanie wtargnąć do koszar i szwadron rozbroić, zarządzam rozwiązanie tegoż szwadronu i dochodzenie sądowe w sprawie zajścia. Oficerowie, ludzie, konie i materiał szwadronu zostają rozdzieleni na 3 pułki uł.¹⁴⁰. Fakt rozbrojenia szwadronu przez garstkę napastników świadczy nie tylko o braku organizacji i dyscypliny, ale jest dowodem, że nie wpojono w żołnierza najprostszyczasad zasad poczucia żołnierskiego.

W obecnych przełomowych czasach winno się żołnierzowi wpoić głębokie poczucie nieustannej służby narodowej, poczucie, iż zejście z jakiegokolwiek placówki jest hańbiące.

Wysokie poczucie honoru, przekazane nam świetnymi tradycjami armii polskiej, nie może być poniżone przez zajścia tego rodzaju.

Interes organizującej się siły zbrojnej narodu narzuca obowiązek odparcia wszelkich ataków skądkolwiekby pochodziły. Broń daje naród żołnierzowi nie po to, aby ją składał, lecz by nią bronił najżywniejszych jego interesów¹⁴¹.

Tak więc 1. Szwadron Jazdy Ziemi Łowickiej został rozwiązany. Trudno się też temu dziwić. Należało stworzyć wystarczająco odstraszący przykład dla innych formacji, aby w przyszłości uniknąć podobnych wypadków. Warto tutaj też zauważyć, iż rozkaz ten mocno tchnie duchem osiemnastowiecznej i dziewiętnastowiecznej europejskiej tradycji wojskowej, gdzie honor był najwyższą wartością oddziału oraz służących w jego szeregach oficerów i szeregowych, zaś najsurowszą karą za czyny mu przeciwne było właśnie jego wymazanie

¹³⁸ CAW, Relacje. 400.263. Stanisław Laudański, *Dzieje Pułku 3-go Ułanów (1917–1921)*, Tarnowskie Góry w marcu 1926 r.

¹³⁹ *Rozkaz L. 42 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 21 I 1919 r., pozycja 1.*

¹⁴⁰ Taki zapis rozkazodawcy należy rozumieć jako nakaz wcielenia żołnierzy szwadronu do 1., 2. i 3. Pułków Ułanów formowanych w oparciu o kadry byłej Dywizji Ułanów I Korpusu Polskiego. Vide również: J. Piłsudski, 1937, s. 46.

¹⁴¹ *Dziennik Rozkazów Wojskowych Nr 1 z 4 I 1919 r., pozycja 1.*

z *Ordre de Bataille* armii, a w najlepszym przypadku – utrata posiadanego wcześniej wysokiego starszeństwa.

Rzeczywisty proces likwidacji szwadronu trwał jednak aż do 1 lutego 1919 r. Wbrew rozkazowi Naczelnego Wodza jego majątek oraz żołnierzy praktycznie w całości przejął Pułk 3 Ułanów, gdzie poroządzano ich pomiędzy poszczególnymi szwadronami¹⁴². Barwy tego pułku założył również rotmistrz Wojciech Kossak¹⁴³. On jeszcze przez pewien czas pozostał w szeregach polskich sił zbrojnych jako zastępcza szefa Komisji Ubiorczej, której zadaniem było opracowanie nowego munduru polowego dla Wojska Polskiego. Jednak po zakończeniu jej prac, w grudniu 1919 r. opuścił szeregi armii i jako oficer rezerwy Pułku 3 Ułanów powrócił do pędzla i sztalugi¹⁴⁴. Miał już bowiem 63 lata „[...] i bardzo dużo jeszcze nowych pomysłów i tematów do malowania”¹⁴⁵.

Zakończenie

Dzieje obydwu tych formacji organizowanych i dowodzonych przez braci Tadeusza i Wojciecha Kossaków są dobrym potwierdzeniem tezy, iż wartość wojska w znacznym stopniu zależy od jego dowódców. Tym ostatnim zaś nie zawsze wystarczą dobre chęci i nienaganne maniery, aby stworzyć wartościową i bojową formację. Obok zwykłego, ludzkiego i żołnierskiego szczęścia koniecznym jest jeszcze posiadanie przez nich odpowiedniej wiedzy fachowej, zdolności organizacyjnych, zapału i wytrwałości oraz umiejętności nawiązywania kontaktu z podwładnymi. Której z tych cech zabrakło Wojciechowi Kossakowi?

¹⁴² CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Karta kwalifikacyjna dla Komisji Weryfikacyjnej; ibidem, Rozkaz szefa Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wojskowych № 54698 z 3 I 1920 r.; CAW, Relacje. 400.263. Stanisław Laudański, Dzieje Pułku 3-go Ułanów (1917–1921), Tarnowskie Góry w marcu 1926 r. Natomiast Jerzy Grobicki (1932, s. 106) twierdzi, że szwadron ten został: „[...] poroządzany na inne oddziały kawalerii”, przy czym nic nie wspomina o Pułku 3 Ułanów. Milczy natomiast na ten temat jego dziejopis Bohdan Dobrzyński, 1919.

¹⁴³ CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Karta służbowa Wojciecha Kossaka z 9 X 1919 r.; ibidem, Karta kwalifikacyjna dla Komisji Weryfikacyjnej; ibidem, Rozkaz szefa Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wojskowych № 54698 z 3 I 1920 r.; W. Kossak, 1985, s. 208, 210 – Listy Nr 931 i 933. Tezę tę potwierdzają również *Pamiętniki generała Rybaka*, 1954, s. 152. Jednakże charakter i sposób powstania tej pozycji, a także liczne występujące tam nieścisłości faktograficzne niwelują jej znaczenie jako dostatecznie wiarygodnego źródła historycznego.

¹⁴⁴ Po zakończeniu zasadniczych prac Komisji Ubiorczej w 28 VIII 1919 r. wyjechał najpierw do Krakowa, a następnie – służbowo – do Lwowa. Zapewne w październiku zaliczono go rezerwy oficerów Pułku 3 Ułanów. Pomimo to wszystkie podróże do Warszawy pomiędzy październikiem a grudniem tego roku odbywał na własny koszt, gdyż nie pobierał już wtenczas „gaży.” Za pośrednictwem dowództwa Pułku 3 Ułanów prosił więc o oficjalne przeniesienie do rezerwy. W wyniku tego „z powodu wieku” skreślono go z ewidencji – vide: CAW, Akta Personalne. 9321. Kossak Wojciech. Karta służbowa Wojciecha Kossaka z 9 X 1919 r.; ibidem, List rtm. Wojciecha Kossaka z 18 XII 1919 r. do szefa Komisji Ubiorczej; ibidem, Pismo Nr 3681 Instytutu Wojskowo-Technicznego Ministerstwa Spraw Wojskowych z 13 XI 1919 r.

¹⁴⁵ K. Olszański, 1994, s. 214.

Kończąc te rozważania należy podkreślić, że miarą wysiłku mobilizacyjnego, jaki Rzeczpospolita Polska włożyła w formowanie szwadronów wojewódzkich – w tym także szwadronów Tadeusza i Wojciecha Kossaków – może być fakt, iż między grudniem 1918 r. a połową marca r. 1919 zmobilizowano w tych formacjach około 2200 kawalerzystów, podczas gdy na początku tego okresu cała formująca się wtedy jazda Wojska Polskiego liczyła 3500 „szabel”, a pod koniec – 9000¹⁴⁶.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

- Ministerstwo Spraw Wojskowych. Generalny Inspektor Jazdy, sygn. 300.25.
Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, sygn. 301.7.
Oddziały Kawalerii, 5 Pułk Strzelców Konnych, sygn. 321.35.
Relacje, sygn. 400.263. Stanisław Laudański, *Dzieje Pułku 3-go Ułanów (1917–1921)*, Tarnowskie Góry w marcu 1926 r.
Virtuti Militari, sygn. 93–9002. Kossak Tadeusz.
Akta Personalne, sygn. 7701. Kossak Tadeusz.
Akta Personalne, sygn. 9321. Kossak Wojciech.
Medal Niepodległości. 9 listopada 1932 r. Kossak Tadeusz.

Źródła drukowane

- Kowalski J., Falicka F., Zachariasz Sz., (red.), 1953, *KPP w obronie niepodległości Polski. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1953.
Jabłonowski M., Stawecki P., Wawrzyński T., (oprac.), 1999–2000, *O niepodległą i granice*. Tom 2. *Raporty i komunikaty naczelných władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920*, Warszawa–Pułtusk.
Piłsudski J., 1937, *Pisma zbiorowe. Tom V*, opracował K. Świtalski, Warszawa.

Dokumenty publikowane

- Lista starszeństwa oficerów zawodowych*. Ministerstwo Spraw Wojskowych, Warszawa 1922.
Dzienniki urzędowe
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 26.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 27.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 28.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 29.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 14 z 2 XI 1918 r., pozycja 30.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 15 z 5 XI 1918 r., pozycja 34.

¹⁴⁶ Z. Żórawski, 1923, s. 88.

- Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 19 z 14 XII 1918 r., pozycja 53.
- Dziennik Rozkazów Wojskowych Nr 1 z 4 I 1919 r., pozycja 1.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 2.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r. pozycja 3.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 5.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 14.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 17.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 18.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 25.
- Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 26.
- Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 27.
- Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 40.
- Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 42.
- Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 53.
- Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 5 z 21 XI 1918 r., pozycja 77.
- Rozkaz L. 24 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 28 XII 1918 r., pozycja 1.
- Rozkaz L. 42 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 21 I 1919 r., pozycja 1.
- Rozkaz L. 73 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z 27 II 1919 r., pozycja 5.

Opracowania

- Baczkowski M., 2011, *Szarży podobnej dawno nie widziały dzieje! Ułani galicyjscy 1778–1918*, Kraków.
- Idem, 1998, *W służbie Habsburgów. Polscy ochotnicy w austriackich siłach zbrojnych w latach 1772–1815*, Kraków.
- Bagiński H., 1921, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa.
- Bayer S., 1929, *Zarys historii wojennej 4-go Pułku Ułanów Zaniemeńskich*, Warszawa.
- Berdzik J., 1993, *Generał broni Tadeusz Jordan-Rozwadowski. Zarys biografii*, [w:] *Tadeusz Jordan Rozwadowski. Generał broni*. Wybór tekstów, opracowanie i redakcja S. Rozwadowski, wprowadzenie S.S. Nicieja, Katowice, s. 13–79.
- Bielski M., 1997, *Generał Brygady Adolf Mikołaj Waraksiewicz (1881–1960)*, Toruń.
- Borek P., 2020, *Udział Żydów w antypaństwowej działalności Wydziałów Wojskowych KPRP/KPP w latach 1918–1939*, [w:] *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Praca zbior. pod red. T. Domańskiego, E. Majcher-Ociesa, Warszawa–Kielce, s. 182–198.
- Czapiewski E., 2017, *Rosja bolszewicka – źródła integracji Europy po rosyjsku*, [w:] *Europa środkowo-wschodnia – w kręgu koncepcji Międzymorza*. Praca zbior. pod red. E. Czapiewskiego, A. Szczepańskiej-Dudziak, Szczecin, s. 111–148.
- Czerep S., 1991, *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa.
- Daszyński I., 1957, *Pamiętniki. Tom II*, Warszawa.
- Dąbrowski A.J., 1964, *Jazda polska u progu niepodległości. Na pięćdziesięciolecie odrodzenia jazdy polskiej 1914–1964*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, V (35) (Na pięćdziesięciolecie odrodzenia jazdy polskiej 1914–1964), s. 225–256.

- Dąbrowski J., 2015, *Wielka Wojna 1914–1918 z 1256 ilustracjami, 24 tablicami rotograwiurowymi i 76 mapami. Tom II*, Oświęcim.
- Dąbrowski S., 1922, *Walka o rekruta polskiego pod okupacją*, Warszawa.
- Dobroński A., 1992, *Ułani Grochowscy*, Warszawa–Białystok.
- Idem, 1993, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków.
- Dobrzyński B., 1929, *Zarys historii wojennej 3-go Pułku Ułanów*, Warszawa.
- Dowbor-Muśnicki J., 1918, *Krótki szkic do historii 1-go Polskiego Korpusu. Część I*, Warszawa.
- Dudziński T., 2017, *W cieniu Wielkiej Wojny – powiat szczuczyński w trakcie pierwszowojennej okupacji niemieckiej*, [w:] *Mało znana I wojna światowa. Studia i szkice z dziejów Wielkiej Wojny na froncie wschodnim*, red. A. Smoliński, Grajewo, s. 51–65.
- Dunin-Kozicka M., 1990 *Burza od Wschodu*, Warszawa.
- Dzierżykraj Stokalski W., 1927, *Dzieje jednej partyzantki z lat 1917–1920*, Lwów.
- Evans M. M., 2010, *Krach cesarskich Niemiec. Przełomowy rok 1918 w dziejach Europy*, przekład W. Turant, Warszawa.
- Friszke A., 2020, *Państwo czy rewolucja. Polscy komuniści a odbudowanie państwa polskiego 1892–1920*, Warszawa.
- Gierowski W., 1931, *Polska Siła Zbrojna w przededniu niepodległości*, Warszawa.
- Gilewski R., 1931, *Zarys historii wojennej 5-go Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa.
- Gleise-Horstenau (von) E., 2016, *Upadek Austro-Węgier*. Przekład K. Mróz-Mazur, Oświęcim.
- Gnat-Wieteska Z., 2003, *5 Pułk Strzelców Konnych*, Pruszków.
- Grabowski Z., 1988, *Polska Siła Zbrojna 1917–1918*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, s. 106–125.
- Grobicki J., 1931, *Organizacja kawalerii polskiej w latach 1918–1921. Część I*, „Przegląd Kawaleryjski”, 2 (76), s. 97–119.
- Idem, 1926, *Zarys historyczny organizacji kawalerii dywizyjnej w latach 1918–1921*, „Przegląd Kawaleryjski”, II, 6 (16), s. 202–225.
- Grosfeld L., 1962, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej*, Warszawa.
- Gueniffey P., Lentz T., (red.), 2018, *Upadek wielkich imperiów*, przekład W. Grzechnik, Warszawa
- Hart P., 2014, *I wojna światowa 1914–1918. Historia militarna*. Przekład J. Szkudliński, Poznań.
- Herkner W. S., 1929, *Zarys historii wojennej 2-go Pułku Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego*, Warszawa.
- Hutten-Czapski B., 1936, *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego. Tom 2*, Warszawa.
- Jeziorski T., Jeziorkowski A., 1992, *Mundury wojewódzkie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa.
- Jędrysiak J., Koreś D., 2018, *Realizm czy fantazja? Plany rozbudowy i reorganizacji Legionów Polskich od 1916 r. do kryzysu przysięgowego (lipiec/sierpień 1917 r.) z perspektywy polskiej i niemieckiej*, [w:] *Mało znana I wojna światowa. Studia i szkice z dziejów Wielkiej Wojny na froncie wschodnim oraz rumuńskim, na Morzu Śródziemnym i na Dalekim Wschodzie*, pod red. A. Smolińskiego, Grajewo, s. 183–241.
- Jędrzejewicz W., Cisek J., 1994, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935. Tom 2. 1918–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

- Eidem, 2006, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*. Tom II 1916–1920, Kraków–Łomianki.
- Kalabiński S., Tych F., 1976, *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905–1907 na ziemiach polskich*, Warszawa.
- Kessler (hrabia) H., 2018, *Moja polska misja. Z Dziennika 1918*, wybór i opracowanie K. Ruchniewicz, M. Zybura, Poznań.
- Klimecki M., Filipow K., 2014, *Legiony Polskie. Dzieje bojowe i organizacyjne*, Warszawa.
- Konarska J., 2019, *Dwór na wulkanie. Dziennik ziemianki z przełomu epok 1895–1920*, Warszawa.
- Konefał J., 2008, *Do Ciebie, Polsko... Legiony Polskie w Lubelskiem 1914–1918*, Lublin.
- Koprowski M. A., 2019, *Legiony. Droga do legendy. Tworzyli Wojsko Polskie 1916–1918*, Poznań.
- Kossak-Szczucka Z., 1996, *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917–1919*. Przedmowa S. Estreicher, posłowie A. Szafrńska, Warszawa
- Kossak T., 1925, *Wspomnienia wojenne 1918–1920*, Kraków.
- Kossak W., 1985, *Listy do żony i przyjaciół (1883–1942)*. Tom II: lata 1908–1942, wybór i opracowanie K. Olszański, Kraków–Wrocław.
- Kossak W., 1971, *Wspomnienia*. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył K. Olszański, Warszawa.
- [Red.], 2011, *Kossakowie – trzy pokolenia malarzy. Katalog wystawy*, Opinogóra.
- Koźmiński K., 1930, *W niewoli i w Wehrmachcie 1916–1918*, Warszawa.
- Krasicki (hrabia) A., 1988, *Dziennik z kampanii rosyjskiej 1914–1916*, wstęp P. Łossowski, Warszawa.
- Królikiewicz A., 1958, *Jasiek, Picador i ja*, Warszawa.
- Królikiewicz A., 1992, *Olimpijska szarża*, Kraków.
- Kozakowska-Zauchna U., Kinel J., Niedzielska S., (red.), 2017, *Juliusz Kossak. Malarstwo/Painting*, Tłumaczenie/Translation T. Bałuk-Ulewiczowa, Olszanica.
- Krogulec G., 1998, *Krzyż Walecznych świadek zwycięstwa i klęski*, Warszawa.
- Krzeczunowicz K., 1960, *Ułani księcia Józefa. Historia 8 Pułku Ułanów ks. Józefa Poniatowskiego 1784–1945*, Londyn.
- Krzysztofiński M., 2017, *Polscy komuniści a wojna z bolszewikami w latach 1919–1921*, [w:] *O granice, niepodległość i cywilizację. Szkice o wojnie polsko-bolszewickiej*, red. J. Kloczkowski, Kraków, s. 83–101.
- Krzysztofowicz-Kozakowska S., *Kossakowie*, Wrocław 2005.
- Kukawski L., Jeziorkowski A., 1997, *Oddziały kawalerii II Rzeczypospolitej. 5 Pułk Strzelców Konnych*, „Koń Polski”, XXXII, 4 (155), s. 37–38.
- Lasocki Z., 1931, *Wspomnienia szefa administracji P.K.L. i K. Rz.*, Kraków.
- Lasocki Z., 2018, *Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej*, opracowanie naukowe A. Aksamitowski, H. Walczak, Szczecin.
- Leżeński C., Kukawski L., 1991, *O kawalerii polskiej XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Lipiński W., 1990, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa.
- Litewski J., Dziewanowski W., 1932, *Dzieje 1-go Pułku Ułanów Krechowieckich*, Warszawa.

- Łossowski P., Stawecki P., (red.), 1988, *Listopad 1918 roku we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa.
- Łoziński J., Łozińska M., 2016, *Wojciech Kossak. Opowieść biograficzna*, Warszawa.
- Łukomski G., Polak B., Suchcitz A., 1997, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863–1864, 1914–1945*, Koszalin.
- Macksey K., 2005, *Dlaczego Niemcy przegrywają wojny. Mit o niemieckiej supremacji wojskowej*, przekład E. Westwalewicz-Mogilska, Warszawa.
- Masłowski M., 1984, *Juliusz Kossak*, Warszawa.
- Mastalski L., 2020, *Polska Organizacja Wojskowa Okręg Częstochowsko-Wieluński Va/IX 1915–1918*, Częstochowa.
- Mikietyński P., 1994, *1 Uhlanen Regiment – polski pułk c.k. armii (1784–1918)*, „Studia Historyczne”, XXXVII, 1 (144), s. 81–90.
- Milewska W., 2005, *Juliusz Kossak*, Olszanica.
- Milewska W., Nowak J. T., Zientara M., 1998, *Legiony Polskie 1914–1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków.
- Miodowski A., 2004, *Związki wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)*, Białystok.
- Idem, 2011, *Polityka wojskowa radykalnej lewicy polskiej 1917–1921*, Białystok.
- Nałęcz T., 1984, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Niemirka B., 2018, *Węgrowskie drogi do niepodległości*, Warszawa.
- Odziemkowski J., 1988, *Więź i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Idem, 1996, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa
- Olczak J., *Ignacy Jan Paderewski 1860–1941*, Warszawa 2018.
- Olszański K., 1982, *Wojciech Kossak*. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Idem, 1988, *Juliusz Kossak*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Idem, 1994, *Niepospolity ród Kossaków*, Kraków 1994.
- Opustil Z., 1922, *Polskie formacje na Wschodzie*, Warszawa.
- Pajewski J., 2005, *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Poznań.
- [Red.] 1954, *Pamiętniki generała Rybaka*, Warszawa.
- Patelski M., 2002, *Generał broni Tadeusz Jordan-Rozwadowski żołnierz i dyplomata*, Warszawa.
- Potocka Z. B., 2014, *Peczara. Moje własne wspomnienia*, Łomianki.
- Potocka z Potockich J. Z., 2014, *Peczara. Dziennik 1914–1919*, Łomianki.
- Potocki R., 2018, *W trzech wojnach. Wspomnienia*, Warszawa.
- Przeniosło M., 2010, *Polska Komisja Likwidacyjna 1918–1919*, Kielce.
- Przybyszewski S. M., 2015, *Dowódcy dywizji, brygad i pułków kawalerii Rzeczypospolitej 1914–1945*, Kazimierza Wielka.
- Puchalski Z., 2000, *Dzieje polskich znaków zaszczytnych*, Warszawa.
- Puchalski Z., Wojciechowski I. J., 1987, *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*, Warszawa.

- [Red.] 1988, *Relacja Adama Koca z przyjazdu Józefa Piłsudskiego do Warszawy 10 listopada 1918 roku*, [w:] *Listopad 1918 roku we wspomnieniach i relacjach*. Wybór i opracowanie P. Łosowski, P. Stawecki, Warszawa, s. 93–103.
- Rogowski R., 1980, *Do widzenia stary domu. Z Dzikich Pól na Mazowsze*, Warszawa.
- Romeyko M., 1985, *Przed i po maju*, Warszawa.
- Rostworowski S.J., (oprac., i red.), 1993, *Nie tylko Pierwsza Brygada (1914–1918). W adiutanturze Rady Regencyjnej*, Warszawa.
- Składkowski Sławoj F., 2003, *Nie ostatnie słowo oskarżonego*, wstęp i opracowanie A. Adamczyk, Warszawa.
- Skotnicki J., 1957, *Przy sztalugach i przy biurku. Wspomnienia*, Warszawa.
- Smoliński A., 1999a, *Formowanie szwadronów wojewódzkich na ziemiach polskich (koniec 1918–marzec 1919 r.)*, [w:] *Księga Jubileuszowa Muzeum Wojska 1968–1998*, Białystok, s. 113–126.
- Idem, 1999b, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń.
- Idem, 2001, *Formowanie pierwszych oddziałów jazdy dywizyjnej Wojska Polskiego pomiędzy lutym a czerwcem 1919 r.*, „Rocznik Grudziądzki”, XIV, s. 75–103.
- Idem, 2002, *Dywizjon Konnej Artylerii I Korpusu Polskiego w Rosji. Zarys dziejów*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej im. gen. Józefa Bema”, XXXV, 21, s. 285–298.
- Idem, 2003, *Dzieje szwadronów wojewódzkich formowanych w końcu 1918 r. przez braci Wojciecha i Tadeusza Kossaków (listopad 1918–czerwiec 1919 r.)*, [w:] *Drogi do niepodległości. Ziemie polskie w dobie odbudowy Państwa Polskiego*, pod red. Z. Karpusa i M. Wojciechowskiego, Toruń, s. 247–256.
- Idem, 2010, *Działania zbrojne podczas wojny polsko-sowieckiej (styczeń 1919 r. – październik 1920 r.)*, [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*. Praca zbior., Warszawa, s. 7–181.
- Idem, 2012, *Mundur i barwy jazdy dywizyjnej oraz strzelców konnych Wojska Polskiego. Lata 1919–1939*, Grajewo.
- Idem, 2016, *Dywizjon Konnej Artylerii I Korpusu Polskiego w Rosji. Zarys dziejów od momentu sformowania do demobilizacji (9 stycznia – 5 lipca 1918 r.)*, [w:] *Wśród dymu i ognia. Studia i materiały do dziejów artylerii polskiej i obcej*. Tom II, pod red. A. Smolińskiego, Oświęcim, s. 174–210.
- Idem, 2018a, *Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej. Przyczynek do dziejów szwadronów wojewódzkich formowanych na ziemiach polskich od końca 1918 r. do marca 1919 r.*, „Polonia Maior Orientalis”. Studia z dziejów Wielkopolski Wschodniej, V, s. 47–59.
- Idem, 2018b, *Zachodnia Dywizja Strzelecka Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej z lat 1917–1919 – pierwsza polskojęzyczna wielka jednostka sowieckich sił zbrojnych*, „Studia z Dziejów Wojskowości”, VII, s. 227–275.
- Idem, 2019a, *Polskie formacje wojskowe z lat I wojny światowej oraz odbudowa Wojska Polskiego w okresie od października 1918 do marca 1919 roku*, [w:] *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w Stulecie Odzyskania Niepodległości Polski i Wielkiego Zjednoczenia Rumunii (Despre relațiile polono-române de-a lungul timpului în anul Centenarului Independenței Poloniei și Marii Uniri a României)*, pod red. K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewskiej-Calistru, Suceava, s. 142–224.
- Idem, 2019b, *Polskojęzyczne formacje Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej w latach 1917–1920*, [w:] *W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej*

- i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*. Praca zbior. pod red. E. Kowalczyk, K. Rokickiego, Warszawa 2019, s. 65–112.
- Idem, 2019c, *Szwadrony wojewódzkie Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej (koniec 1918 – marzec 1919 r.) oraz ich historyczne pierwowzory*, [w:] *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, pod red. M. Durbas, Częstochowa, s. 551–578.
- Idem, 2019d, *Zachodnia Dywizja Strzelecka Armii Czerwonej. Przyczynek do dziejów polskojęzycznych formacji Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej w latach 1917–1919*, „Acta Universitatis Lodzianensis”. Folia Historica, Nr 105 (*Oblicza wojny. Ludzie wojny – dowódcy i podkomendni*), pod red. W. Jarno, J. Kity), s. 59–84.
- Idem, 2020a, *Formowanie i organizacja artylerii konnej Wojska Polskiego oraz jej udział w walkach „o niepodległość i granice” w okresie od listopada 1918 do końca września 1919 r.*, [w:] *Wśród huk, dymu i ognia. Studia, przyczynki i materiały do dziejów artylerii polskiej i obcej*. Tom 1. Praca zbior. pod red. A. Smolińskiego, Toruń, s. 79–191.
- Idem, 2020b, *Formowanie Wojska Polskiego w okresie od października 1918 do marca 1919 r. Aspekty militarne, społeczne i ekonomiczne*, [w:] *„Zanim zbudowano Gdynię...” Wpływ odrodzenia państwa w 1918 roku na procesy modernizacyjne ziem polskich*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczkowa, T. Łaszewicz, P. Olstowski, Toruń, s. 61–135.
- Snopko J., 2008, *Finał epopei Legionów Polskich 1916–1918*, Białystok.
- Stawecki P., 1961, *Sytuacja polityczna rejonu podwarszawskiego na przełomie lat 1918–1919 w świetle raportów wojskowych*, „Teki Archiwalne”, 8, s. 121–173.
- Idem, 1986, *Narodziny Wojska Polskiego na przełomie roku 1918 i 1919*, [w:] *Wojsko Polskie 1914–1922. Tom 1*, pod red. B. Polaka, Koszalin, s. 250–271.
- Idem, 1987, *Wskreszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, XXIX, s. 205–233.
- Idem, 1997, *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Stempin A., 2013, *Próba „moralnego podboju” Polski przez Cesarstwo Niemieckie w latach I wojny światowej*, Warszawa.
- Strumph-Wojtkiewicz S., 1938, *Kawaleria Polski Odrodzonej*, [w:] *Księga jazdy polskiej*, pod red. B. Wieniawy-Długoszowskiego, Warszawa, s. 149–194.
- Szczepkowski M. J., 1990, *Zarys organizacji Wojska Polskiego w latach 1918–1920*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, XXXV, Nr 3–4 (133–134), s. 3–36.
- Szmurło T., 1934, *Szwależery furazery*, Warszawa.
- Szymański J., Tuliński, A., (oprac.), 2020, *Wspomnienia gen. Władysława Jędrzejewskiego oraz Dziennik 5 Dywizji Piechoty z 1919 roku*, Warszawa.
- Trembicka K., 2014, *Środowisko komunistów wobec odzyskania niepodległości przez Polskę i wojny polsko-bolszewickiej*, [w:] *Komuniści w międzywojennej Warszawie. Warszawa Nie?pokonana. Tom VIII*, pod red. E. Kowalczyk, Warszawa, s. 43–65.
- Umińska B., *Polska Organizacja Wojskowa w Obwodzie Ciechanowskim*, Ciechanów 2001.
- Wawrzyński T., 1986, *Plany utworzenia armii w Królestwie Polskim podczas I wojny światowej*, [w:] *Wojsko Polskie 1914–1922. Tom 1*, pod red. B. Polaka, Koszalin, s. 224–249.
- Wielhorski J., 1970, *Genealogia pułków strzelców konnych 1918–1924 oraz rodowody Grodzieńskiego Pułku Ułanów, Pułku Jazdy Obrony Wilna 19 P.Uł., 20 P.Uł., 23 P.Uł. Nadniemieńskich*,

- 23 *P.Uł. Grodzieńskich i ochotniczych pułków ułańskich: 108-go, 210-go, 211-go, 212-go, Część II*, „Przegląd Kawalerii i Broni Panczernej”, VIII, (58), s. 93–114.
- Witos W., 1981, *Moje wspomnienia*, Warszawa.
- Wojciechowski A., 1929, *Zarys historii wojennej 1-go Pułku Ułanów Krechowickich*, Warszawa.
- Wojciechowski J. S., 2014, *10 Pułk Ułanów Litewskich 1918–1939*, Oświęcim.
- Woyńłłowicz E., 1931, *Wspomnienia 1847–1929. Część I*, Wilno.
- Woszczyński B., 1972, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa.
- Wrzosek M., 1968, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa
- Idem, 1977, *Polskie formacje wojskowe podczas pierwszej wojny światowej*, Białystok.
- Idem, 1997, *Plany tworzenia polskiego wojska przy pomocy Niemiec (listopad 1916 – październik 1918)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, XLII, 1–2 (159–160), s. 64–88.
- Idem, 1988, *Wojsko polskie i operacje wojenne lat 1918– 1921*, Białystok.
- Idem, 1990a., *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa.
- Idem, 1990b, *Wojskowość polska podczas pierwszej wojny światowej (1914–1918)*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, pod red. P. Stawckiego, Warszawa, s. 121–226.
- Idem, 1992, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921*, Warszawa.
- Idem, 2013, *Z dziejów zmagañ politycznych i zbrojnych o niepodległość Polski w latach 1908–1918*, Białystok.
- Wygocki Z., 1988, *Gniezno i powiat gnieźnieński w Powstaniu Wielkopolskim 1918–1919*, Poznań.
- [Red.] 1930, *Zarys historii wojennej 76-go Lidzkiego Pułku Piechoty*. Opracowała komisja pułkowa, Warszawa.
- Zielińska J., 1988, *Juliusz, Wojciech, Jerzy Kossakowie*, Warszawa.
- Zieliński K., 2013, *O Polską Republikę Rad. Działalność polskich komunistów w Rosji Radzieckiej 1918–1922*, Lublin.
- Zurli A., 2015, *Wojciech Kossak malarz polskiej chwały*, Warszawa.
- Żaba R., [b.r.w.], *Wspomnienia z lat ubiegłych (od 1864 do 1937)*, opracowanie P.S. Szlezzynger, Kraków.
- Żórawski Z., 1923, *Rys rozwoju organizacji jazdy polskiej*, „Bellona” IX, 1, s. 87–94.